

ΤΑ ΕΞΗΓΗΤΙΚΑ ΜΟΝΤΕΛΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΠΙΡΡΟΗΣ**1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ**

Αν έπρεπε να συνοψίσουμε με τον επιγραμματικότερο δυνατό τρόπο την κοινωνική ζωή, θάπρεπε να αναφερθούμε στα φαινόμενα και στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής. Πρόκειται για τις διαδικασίες διαμέσου των οποίων αποσπούμε από τον άλλο την επιδοκιμασία για το λόγο, τη συμπεριφορά ή το γενικότερο τρόπο σκέψης μας, θεσπίζουμε μια έγκυρη ερμηνεία για τον κόσμο, που μας περιβάλλει και εδραιώνουμε μια όσο το δυνατόν καλύτερη θέση μέσα σ' αυτόν. Η κοινωνική επιρροή βρίσκεται στον πυρήνα των φαινομένων ιδεολογίας και επικοινωνίας. Όλων εκείνων των πολιτιστικών διαδικασιών, στις οποίες τα κοινωνικά υποκείμενα κατασκευάζουν και μετασχηματίζουν την κοινή πραγματικότητα, που μοιράζονται.

Πρόκειται για μια έννοια, η οποία χρησιμοποιείται για να καλύψει ένα ευρύ φάσμα φαινομένων, που αφορούν τόσο στη διαμόρφωση και διασφάλιση κοινών κανόνων και συμπεριφορών όσο και στη διάδοση νέων ιδεών και τρόπων αξιολόγησης του κοινωνικού πλαισίου (Moscovici 1984, Paicheler 1985, καθώς και τα κεφάλαια 19-23 του παρόντος συγγράμματος).

Η μελέτη των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής θέτει ζητήματα όπως η ενσωμάτωση του ατόμου στην κοινωνική ομάδα, οι σχέσεις, που αναπτύσσονται στο εσωτερικό της ομάδας και η συνακόλουθη κατανομή ρόλων και εξουσίας, οι διαδικασίες απόδοσης σημασιών στα αντικείμενα του κοινωνικού περιβάλλοντος και η χρήση των σημασιών αυτών ως στοιχείων διακριτικών της ταυτότητας του (ατομικού ή συλλογικού) υποκειμένου και προσδιοριστικών της σχέσης του με άλλα υποκείμενα.

Η ιστορία της έρευνας και θεωρίας σχετικά με τα τις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής δείχνει ότι, η αναζήτηση των εξηγητικών αρχών, η αναζήτηση δηλαδή του **πώς** και **γιατί** επισυμβαίνει η **«αλλαγή»** στις αξιολογήσεις, κρίσεις και συμπεριφορές ενός υποκειμένου κατά τη διαδικασία μιας πραγματικής ή συμβολικής αλληλεπίδρασης για τη διαμόρφωση, διασφάλιση ή μετασχηματισμό ενός κοινού πεδίου εμπειρίας (Butera και Perez 1993), οδήγησε κατά καιρούς στην επισήμανση και επικέντρωση σε φαινόμενα διαφορετικής υφής. Η ενασχόληση με φαινόμενα όπως η συμμόρφωση και η υποταγή, η ενδοτικότητα ή η παραγωγή καινοτομίας και η ιδεολογική μεταστροφή (βλ. τα κεφάλαια 20, 21 και 22 του παρόντος συγγράμματος) συνδέθηκε με πληθώρα μεθοδολογικών επιλογών, όσον αφορά

τόσο την επιλογή και εγχειρηματοποίηση των ανεξάρτητων μεταβλητών όσο και τον τρόπο μέτρησης του παραγόμενου φαινομένου. Συνδέθηκε επίσης με την ανάπτυξη συγκεκριμένων θεωρητικών εννοιών, όπως οι κοινωνικές στάσεις και οι κοινωνικές αναπαραστάσεις και κατεύθυνε ανάλογα τη θεωρητική παραγωγή της Κοινωνικής Ψυχολογίας και τη σύστοιχη ιδεολογική της συνεισφορά στην κοινωνία¹. Η οπτική του κοινωνικού σχηματισμού ως «κινούμενης-διαφυλακτέας-ισορροπίας» φαίνεται να προϋποτίθεται αλλά και να ενδυναμώνεται από τη μελέτη των διαδικασιών συμμόρφωσης ενώ παράλληλα, η ενασχόληση με τα φαινόμενα μειονοτικής επιρροής προβάλλει το κοινωνικό πεδίο ως χώρο διαμάχης συγκρουόμενων αξιολογήσεων, προερχόμενων από διαφορετικούς κοινωνικούς δράστες. Ταυτόχρονα, τα αποδιδόμενα, από τις επιμέρους προσεγγίσεις, χαρακτηριστικά στην πηγή και το στόχο επιρροής, θεωρούμενα ως αναγκαίες ή ικανές συνθήκες για την παραγωγή του εκάστοτε φαινομένου, υποβάλλουν ένα διαφορετικό κάθε φορά «ανθρωπότυπο», μια συγκεκριμένη δηλαδή οπτική πάνω στις ιδιότητες του κοινωνικού υποκειμένου και στη σχέση του με το κοινωνικό περιβάλλον².

Μια ιστορική αναδρομή στις απαρχές ακόμα της Κοινωνικής Ψυχολογίας, μας αποκαλύπτει την περισσότερο ή λιγότερο ρητή διατύπωση των αρχών, που κατεύθυναν μεταγενέστερα την έρευνα πάνω στα φαινόμενα επιρροής (Paichele 1985 ο.π.). Από τις αρχές της υποβολής και της ύπνωσης του Gustave LeBon (1895, καθώς και το κεφάλαιο 1 του παρόντος συγγράμματός), στη διατύπωση από τον Tarde (1890) της αρχής της μίμησης ως της βασικής διαδικασίας διαμόρφωσης του κοινωνικού ιστού (κεφάλαιο 2 του παρόντος συγγράμματος), στη σχετικοποίηση και «εξορθολογισμό» της κεντρικής αυτής έννοιας από τους Cooley (1902), Baldwin (1911) και Ross (1912)³ διαμορφώνεται το κυρίαρχο παράδειγμα μελέτης της επιρροής, που προσανατόλισε την έρευνα σχεδόν αποκλειστικά προς τα φαινόμενα συμμόρφωσης και απέδωσε απόλυτη εξηγητική αξία στο μηχανισμό ψυχολογικής εξάρτησης του στόχου επιρροής από την πηγή.

Στον αντίποδα, έπρεπε να περιμένουμε μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '60, για την ανάσυρση στην επιφάνεια των φαινομένων μειονοτικής επιρροής (Moscovici 1976, 1980), η οποία, οδήγησε στον εμπλουτισμό της έννοιας "επιρροή" και πρόβαλε σαν εξηγητικό μηχανισμό τη σύγκρουση, κατά την αντιπαράθεση των νοημάτων που προβάλλουν διαφορετικά κοινωνικά υποκείμενα.

¹ Βλ. το κεφάλαιο 3 του παρόντος συγγράμματος καθώς και τα κεφάλαια των Παπαστάμου και Προδρομίτη σχετικά με την ιδεολογική αναπαραγωγική λειτουργία της Κοινωνικής Ψυχολογίας στο: Σ. Παπαστάμου (Επιμ.) (2000), Η Κοινωνική Ψυχολογία στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα

² Ιδιαίτερα κατατοπιστικό, σχετικά με την εικόνα του ατόμου, την οποία προέβλεπε συνολικά η Κοινωνική Ψυχολογία σε διαφορετικές περιόδους και υπο την επίδραση διαφορετικών θεωρητικών ρευμάτων και ερευνητικών ενασχολήσεων, είναι το κεφάλαιο της S. E. Taylor "The Social Being in Social Psychology" στο: Gilbert, Fiske & Lindzey (eds.) The Handbook of Social Psychology (4th ed), The McGraw-Hill, New York, 1988, p.p.58-95.

³ Βλ. Σ. Παπαστάμου (1989) Ψυχολογιοποίηση, Αθήνα, Οδυσσεάς, ειδικά το κεφάλαιο 5 «Η συνιστώσα «ΨΥ» στα φαινόμενα της πειθούς.

Κατά τον Doise (1995), οι εξηγήσεις της κοινωνικής επιρροής μέσω της μίμησης και της εξάρτησης, από τη μια, και μέσω της κοινωνιογνωστικής σύγκρουσης των διαφορετικών οπτικών, που έχουν τα κοινωνικά υποκείμενα, από την άλλη, ιστορικά θεωρήθηκαν ετερογενείς. Λειτουργήσαν σαν οργανωτικές αρχές ερευνητικής και θεωρητικής παραγωγής, η μεν πρώτη παραπέμποντας στη διαδικασία κοινωνικής σύγκρισης μεταξύ των συμμετεχόντων, η δε δεύτερη σε μια περισσότερο γνωστική προσέγγιση, αναφερόμενη στην ενεργό επεξεργασία και επανορισμό κοινωνικών αντικειμένων και σχέσεων. Κατά τα τελευταία χρόνια, έχουν γίνει προσπάθειες θεωρητικής και μεθοδολογικής σύνδεσης των αρχών αυτών, ώστε να διαμορφωθούν μοντέλα ικανά να συμπεριλάβουν μια όσο το δυνατό μεγαλύτερη γκάμα φαινομένων και να παράσχουν σφαιρικές, κατά το δυνατόν, ερμηνείες⁴.

Όσο απλά όμως μοιάζουν τα πράγματα σ' ένα τέτοιο αφαιρετικό επίπεδο, άλλο τόσο περίπλοκα ήταν και εξακολουθούν να είναι σχετικά με την προσπάθεια ταξινόμησης των εξηγητικών μοντέλων, που κατά καιρούς έχουν προταθεί. Αυτό συμβαίνει καθώς οι ταξινομικές προσπάθειες είναι πολυσχιδείς και χρησιμοποιούν πολλαπλά κριτήρια, με αποτέλεσμα μια συγκεκριμένη θεωρητική προσέγγιση να μπορεί, να ταξινομηθεί σε περισσότερα του ενός μοντέλα. Συνεπώς, το ίδιο δυσχερές είναι και η προσπάθεια θεωρητικής ενοποίησης των επιμέρους εξηγητικών εγχειρημάτων κι αυτό όχι μόνο επειδή δε φαίνεται να υπάρχει θεωρία, που να μην είναι ελλιπής (..κάτι τέτοιο άλλωστε μοιάζει αυτονόητα φυσικό). Μια τέτοια σύνθεση φαντάζει αδύνατη, λόγω του ασύμβατου ή της «ασυνεννοησίας», που δημιουργούν οι επιστημολογικές και θεωρητικές προκείμενες, που θέτουν οι ερευνητές, οι οποίες οδηγούν σε διαφορετικές μεθοδολογικές επιλογές και θεματικές ενασχολήσεις, που αφορούν επιμέρους μορφές κοινωνικής επιρροής.

Ωστόσο, μια προσπάθεια θεωρητικά γόνιμης τυπολογίας των εξηγητικών μοντέλων επιρροής θα μπορούσε να επιχειρηθεί, με γνώμονα την εκάστοτε χρησιμοποιούμενη εννοιολογία και μεθοδολογία καθώς και την αξιολόγηση των εξηγητικών σχημάτων βάσει της οπτικής, που αυτά υποβάλουν στη διυποκειμενική σχέση και συνακόλουθα στον τρόπο απάντησης του θεμελιώδους ερωτήματος της Κοινωνικής Ψυχολογίας, αναφορικά με την κοινωνική παραγωγή του νοήματος.

Στόχος, λοιπόν ενός τέτοιου εγχειρήματος πρέπει να είναι η αποκάλυψη της συνεισφοράς της Κοινωνικής Ψυχολογίας στη γνώση για το κοινωνικό υποκείμενο και την πραγματικότητα, που αυτό δημιουργεί και μοιράζεται, αλλά και των ευρύτερων κοινωνικών (ακόμα και ιδεολογικής υφής) συνεπειών της συνεισφοράς αυτής στη λειτουργία του «κοινού νού», είτε στην ατομική είτε στη συλλογική εκδοχή του.

⁴ Η Θεωρία Επεξεργασίας της Σύγκρουσης των Perez και Mugny (1993) αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα (βλ. προηγούμενο κεφάλαιο)

2. Η «ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ» ΤΗΣ ΠΕΙΘΟΥΣ ΚΑΙ Η ΕΝΝΟΙΑ-ΚΛΕΙΔΙ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ

Θα έχει γίνει ήδη σαφές στον αναγνώστη (ειδικά σ' εκείνον που έκανε τον κόπο να διαβάσει τα κεφάλαια της παρούσας ενότητας) ότι υφίσταται μια διαφορά έκτασης μεταξύ των εννοιών **πειθώ** και **επιρροή**. Η μεν πρώτη καλύπτει μέρος μόνο των διαδικασιών επιρροής και συνδέεται, θα μπορούσε να πεί κανείς, με την πραγματοστική στοχοθεσία μιας διαδικασίας επικοινωνίας (Billig 1987). Αναφέρεται στην πρόθεση μιας πηγής να αποσπάσει τη συναίνεση και την αποδοχή, από την πλευρά του στόχου, για το περιεχόμενο του μηνύματός της, ώστε να διευρύνει την εγκυρότητά του, μέσω της νομιμοποίησης από τον τελευταίο. Αντίθετα, η έννοια της επιρροής είναι ευρύτερη και η αλλαγή στις τοποθετήσεις, αξιολογήσεις, γενικότερο τρόπο σκέψης, και συμπεριφορές, που καλύπτει, δεν περιορίζονται στη μιμητική και παθητική υιοθέτηση και επιδοκιμασία του ρητού περιεχομένου ενός μηνύματος αλλά εκτείνεται και σε φαινόμενα και διαδικασίες, συνδεδεμένα με την επισήμανση και ενεργό επεξεργασία των υπόρρητων οργανωτικών αρχών του, τη χρονικά καθυστερημένη εμφάνιση αλλαγής, ακόμα και με την ενίσχυση της δημιουργικότητας και εξεύρεσης εντελώς νέων σημασιών και λύσεων στο ζήτημα, που αποτελεί αντικείμενο της επικοινωνιακής διαδικασίας.⁵

Για λόγους, που συνδέονται με την περιρρέουσα θεωρητική και επιστημολογική ατμόσφαιρα γέννησης και πρώιμης ανάπτυξης της Κοινωνικής Ψυχολογίας⁶ καθώς και για κοινωνικο-ιστορικούς λόγους⁷, που υπαγόρευαν συγκεκριμένες πρακτικές ανάγκες και προσανατόλισαν ανάλογα την κοινωνιοψυχολογική έρευνα, με γνώμονα συγκεκριμένες εφαρμογές, η **μελέτη της πειθούς, που συνδέθηκε – σε θεωρητικό επίπεδο – με τις διαδικασίες αλλαγής των κοινωνικών στάσεων, απορρόφησε το μεγαλύτερο ποσοστό ερευνητικής δραστηριότητας και οδήγησε στην ταύτιση της έννοιας της πειθούς με αυτή της επιρροής.**

2.1 Η Κοινωνική Ψυχολογία ως «Νέα Ρητορική»

Είναι αρκετά σύνηθες, σε κοινωνιοψυχολογικά κείμενα, ασχολούμενα με τα φαινόμενα επιρροής, να γίνεται αναφορά στον Αριστοτέλη και στο έργο του *Ρητορική* (βλ. ενδεικτικά Billig 1987). Εκεί ο Σταγειρίτης ορίζοντας το έργο της ρητορικής τέχνης ως το *ἰδεῖν τα υπάρχοντα πιθανά περὶ ἕκαστον*⁸, την εξεύρεση δηλαδή των υπάρχόντων πειστικών

⁵ Παρακάτω θα αναφερθούμε πιο διεξοδικά σ' αυτές τις πολλαπλές θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις της «αλλαγής», οι οποίες συνδέονται με τον εμπλουτισμό της έννοιας «κοινωνική επιρροή».

⁶ ...ατμόσφαιρα κατά την οποία η **κυριαρχία της αρχής της μίμησης** υπαγόρευσε μια συστηματική ενασχόληση με τα φαινόμενα **συμμόρφωσης**, τα οποία εξήγησε αποκλειστικά σχεδόν μέσω του **μηχανισμού εξάρτησης** του στόχου από την πηγή επιρροής (βλ. και Moscovici 1993).

⁷ Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν αυτός που υπαγόρευσε σαφείς προτεραιότητες στην ερευνητική δραστηριότητα όλων των κοινωνικών επιστημών.

⁸ Ρητορική Α', 1, 1355a, 11, καθώς και Ρητορική Α', 2, 1355b, 25-26

επιχειρημάτων για κάθε θέμα, θέτει ρητά την “πραγματιστική” στοχοθεσία της ρητορικής⁹. Σκιαγραφεί επίσης, για πρώτη φορά, συστηματικά το πλαίσιο μιας επικοινωνιακής διαδικασίας, αναφερόμενος στις συνιστώσες, που καθιστούν μια απόπειρα πειθούς επιτυχημένη¹⁰. Οι συνιστώσες αυτές αφορούν στο ήθος του ρήτορα¹¹, που καλύπτει τα χαρακτηριστικά του ομιλούντος, τα οποία πρέπει να είναι τέτοια, που να τον καθιστούν αξιόπιστο, το πάθος των ακροατών την ψυχολογική κατάσταση δηλαδή, στην οποία ο ρήτορας πρέπει να φέρει με το λόγο του το ακροατήριο, ώστε να αποσπάσει την επιδοκιμασία του και ο λόγος, που αφορά στο περιεχόμενο των επιχειρημάτων, τα οποία για να είναι πειστικά πρέπει να είναι αληθή ή να φαίνονται στο ακροατήριο ως τέτοια¹².

Ο Billig (1987 ο.π.), ο οποίος αναφέρεται σε γνώμες συγγραφέων, που εξαιρούν τη θεωρητική σημασία του Αριστοτελικού έργου για τη σύγχρονη Κοινωνική Ψυχολογία¹³, θεωρεί την Κοινωνική Ψυχολογία των φαινομένων πειθούς ως τη “**Νέα Ρητορική**” κι αυτό στο βαθμό που, η συγκεκριμένη επιστήμη ήταν αυτή που στον 20ο αιώνα ασχολήθηκε με το να ελέγξει πειραματικά υποθέσεις σχετικές με την παραγωγή πειθούς, οι οποίες τέθηκαν κατά την Κλασική Εποχή.

Πράγματι, η δραστηριότητα αυτή συνδέθηκε στις Η.Π.Α. με την ανάπτυξη της έννοιας των κοινωνικών στάσεων (σε θεωρητικό επίπεδο) και με την εισαγωγή του πειραματισμού στο χώρο της Κοινωνικής Ψυχολογίας (στο μεθοδολογικό επίπεδο). Καίριο ρόλο στη διαμόρφωσή της έπαιξε η καταλυτική παρουσία του **Carl Hovland** και οι πρωτοποριακές του έρευνες για λογαριασμό του κλάδου Πληροφοριών και Εκπαίδευσης του αμερικανικού στρατού¹⁴, σε πρώτη φάση και το πρόγραμμα «Έρευνας της Επικοινωνίας», που ο ίδιος ξεκίνησε μετά το τέλος του πολέμου στο πανεπιστήμιο Yale. Το κλασικό σύγγραμμα *Communication and Persuasion* (Hovland, Janis και Kelley 1953) περιλαμβάνει

⁹ Ενδεικτικά, όταν αναφέρεται στις «άτεχνες» αποδείξεις σχετικά με το δικανικό λόγο, λέει ότι «...από τα δυο επιχειρήματα θα χρησιμοποιήσουμε εκείνο, που μας συμφέρει» (Ρητορική Α', 15, 1376b, 28-29)

¹⁰ Ρητορική Α', 2, 1356a, 1-21

¹¹ Της πηγής επιρροής θα λέγαμε με όρους σύγχρονης Κοινωνικής Ψυχολογίας

¹² Θα μπορούσε κανείς να συμπυκνώσει την οπτική του ιδρυτή της ρητορικής, σχετικά με την παραγωγή πειθούς, λέγοντας ότι, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ο ρήτορας προσαρμόζοντας το λόγο του στις δεκτικότητες των ακροατών του, οφείλει να αξιοποιεί τα πάθη τους, περιάγοντάς τους σε συγκεκριμένη ψυχολογική κατάσταση, επιτυγχάνοντας παράλληλα να του αποδοθεί τέτοιος χαρακτήρας, που να τον καθιστά αξιόπιστο, άρα και πειστικό (βλ. ενδεικτικά Ρητορική Α', 9, 1366a, 25-26, Ρητορική Α', 15, 1367b, 7-13, Ρητορική Γ', 19, 1419b, 11κ.ε.). Είναι εμφανές, πιστεύουμε η αναλογία με αρκετές σύγχρονες κοινωνιοψυχολογικές προσεγγίσεις της πειθούς κυρίως (βλ. κεφ. 19) αλλά και με την προβληματική της λειτουργίας των κοινωνικών αναπαραστάσεων στα φαινόμενα κοινωνικής επιρροής (βλ. κεφ. 21 για τη μειονοτική επιρροή).

¹³ Όπως των Smith (1981), Perlman και Cozby (1983), Petty, Ostrom και Brock (1981), Bryant (1965), Aronson (1976), οποίος μάλιστα αποκαλεί τον Αριστοτέλη “τον πρώτο κοινωνικό ψυχολόγο, του οποίου τα έργα τυπώθηκαν” (σελ. 58 ο.π.)

¹⁴ Το κλασικό του σύγγραμμα *Experiments on Mass Communication* (1949, μαζί με τους Lumsdaine και Sheffield) αποτελεί τον καρπό αυτών των ερευνών, σχετικά με την αποδοχή μηνυμάτων για λογαριασμό της εσωτερικής προπαγάνδας του αμερικανικού στρατού.

την πειραματική διερεύνηση των παραγόντων πειθούς και αλλαγής των κοινωνικών στάσεων και είναι αυτό, που χάραξε τις κατευθυντήριες θεωρητικές και μεθοδολογικές γραμμές της μετέπειτα έρευνας. Στο έργο αυτό εγχειρηματοποιείται το διάσημο motto του Laswell (1948) “ποιος λέει τι σε ποιόν και με ποιο αποτέλεσμα”¹⁵, το οποίο συνιστά το μεθοδολογικό παράδειγμα πειραματικής μελέτης των διαδικασιών πειθούς και οδηγεί στη διερεύνηση της επίδρασης μεταβλητών, που συνδέονται με τις συνιστώσες της επικοινωνιακής διαδικασίας: πηγή, μήνυμα, στόχος, πλαίσιο επικοινωνίας.

Από κει και πέρα ξεκινά μια πληθώρα ερευνητικών προσπαθειών και δοκιμών δόμησης θεωρητικών μοντέλων, με γνώμονα τη διερεύνηση των επιδράσεων, που ασκούν διάφορα χαρακτηριστικά και ιδιότητες των συνιστωσών μιας επικοινωνιακής διαδικασίας στην παραγωγή της πειθούς. Κατά καιρούς διερευνήθηκε η επίδραση των χαρακτηριστικών της πηγής¹⁶, της δομής και του περιεχομένου του μηνύματος¹⁷, των ιδιοτήτων του στόχου επιρροής¹⁸ καθώς και των στοιχείων του πλαισίου, όπου εκτυλίσσεται η αλληλεπίδραση¹⁹

Η πειραματική μέθοδος ήταν αυτή, που προσέφερε την αναγκαία ευελιξία για τη μελέτη της συνδυασμένης επίδρασης των μεταβλητών, που αφορούν σε διαφορετικά στοιχεία των συνιστωσών της επικοινωνιακής διαδικασίας (de Montmollin 1977, 1984)²⁰. Η επιλογή και εγχειρηματοποίηση των μεταβλητών καθώς επίσης η θεωρητική και εξηγητική αξία, που τους αποδόθηκε, σε ποικίλλες ερευνητικές προσεγγίσεις, οδήγησε στη συγκρότηση πολλών “μικροθεωριών”, κατά την έκφραση του McGuire (1969), καθεμία από τις οποίες αντιστοιχεί σ’ ένα τομέα ευρημάτων και επιμέρους εξηγήσεων των φαινομένων πειθούς²¹. Ο ίδιος συγγραφέας (ο.π.) προτείνει μια ταξινόμηση και θεωρητική ενοποίηση των διάφορων μικροθεωριών, υπο τη σκέπη γενικών ψυχολογικών θεωριών, οι οποίες περιγράφουν τον ψυχολογικό μηχανισμό, που εξηγεί την αλλαγή των κοινωνικών στάσεων. Σύμφωνα με την ταξινόμηση αυτή, υπάρχουν τέσσερις μεγάλες θεωρίες: η θεωρία της μάθησης, η αντιληπτική θεωρία, η θεωρία της σταθερότητας και η λειτουργική θεωρία των κοινωνικών στάσεων.

Η θεωρία της μάθησης είναι αυτή που διέπει τις εργασίες του Hovland και των συνεργατών του. Για τη Σχολή του Yale, οι κοινωνικές στάσεις του στόχου επιρροής

¹⁵ Μια σύγχρονη εκδοχή του Αριστοτελικού παραδείγματος, θα μπορούσε να πεί κανείς

¹⁶ Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε την έρευνα των Kelman και Hovland (1953) για το ρόλο της αξιοπιστίας της πηγής.

¹⁷ Όπως η έρευνα των Miller και Campbell (1959) για τη σειρά παρουσίασης των επιχειρημάτων ή του Rogers (1983) για την επίδραση της πρόκλησης φόβου στο στόχο επιρροής

¹⁸ Όπως π.χ. ο ρόλος της αυτοεκτίμησης (Berkowitz και Lundy 1957) ή του φύλου (Hovland και Janis 1959, McGuire 1969)

¹⁹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα η μελέτη της περίσπασης (ενδεικτικά: Festinger και Maccoby 1964)

²⁰ βλ. επίσης τα κεφάλαια 7 και 19-23 του παρόντος συγγράμματος για την εφαρμογή και σημασία του πειραματισμού στην Κοινωνική Ψυχολογία και ειδικά στα φαινόμενα κοινωνικής επιρροής.

²¹ Όπως θα αναπτύξουμε στη συνέχεια, τα σύγχρονα γνωστικά μοντέλα εξήγησης της αλλαγής των στάσεων προσπαθούν να ταξινομήσουν τους πολλαπλούς ρόλους των μεταβλητών της επικοινωνιακής διαδικασίας, με

αλλάζουν, μέσω νέας μαθησιακής εμπειρίας, η οποία ισοδυναμεί με την έκθεσή του στο μήνυμα της πηγής. Καθοδηγητική αρχή της προσέγγισης αυτής είναι η διερεύνηση της σχέσης κάθε ανεξάρτητης μεταβλητής και της επίδρασής της στα διαμεσολαβητικά στάδια της διαδικασίας μάθησης του μηνύματος (προσοχή, κατανόηση, αποδοχή).

Η επίδραση της **αντίληπτικής θεωρίας** είναι εμφανής στην προσέγγιση του Asch (1948, 1952), σύμφωνα με τον οποίο η αλλαγή στην εκτίμηση για ένα αντικείμενο (που ισοδυναμεί με εμφάνιση επιρροής) αφορά την αντίληψη για το αντικείμενο το ίδιο και συνίσταται σε μια διαδικασία επανορισμού του από το στόχο επιρροής²².

Οι εξηγήσεις, που βασίστηκαν στη **θεωρία σταθερότητας**, διαμορφώθηκαν υπο την καθοριστική επίδραση του έργου του Heider (1958) και διέπονται από την ιδέα της προσαρμογής των στάσεων με σκοπό την επίτευξη ισορροπίας και συνοχής μεταξύ των γνωστικών στοιχείων, που έχει να διαχειριστεί το υποκείμενο. Η συμβολή του Heider, που αποτελεί μια σύνθεση της ψυχολογίας της gestalt και της προβληματικής πάνω στην κοινωνική αντίληψη των προσώπων, άσκησε καθοριστική ατμοσφαιρική επίδραση στη μελέτη των διαδικασιών πειθούς, ιδιαίτερα υποβάλλοντας την ιδέα ότι η αλλαγή των κοινωνικών στάσεων επισυμβαίνει ως αποκατάσταση γνωστικής ισορροπίας μεταξύ της αντίληψης αντικειμένων και της αντίληψης προσώπων του κοινωνικού περιβάλλοντος, με τα οποία σχετίζεται το υποκείμενο²³.

Εξίσου καθοριστική υπήρξε και η επίδραση της θεωρίας της γνωστικής ασυμφωνίας του Festinger (1957), η οποία αποδίδοντας σημασία στη διαδικασία αυτοαντίληψης του ατόμου και στο κίνητρο επίλυσης της «δυσάρεστης» κατάστασης ασυμφωνίας μεταξύ γνωστικών στοιχείων (βλ. Taylor 1998), αντέστρεψε τη σχέση μεταξύ αλλαγής κοινωνικής στάσης και αλλαγής συμπεριφοράς, προσφέροντας μια εξήγηση της αλλαγής της κοινωνικής στάσης, ως προσαρμογής της στη συμπεριφορά, που προηγουμένως έχει αναγκαστεί να εκδηλώσει το υποκείμενο.

Η **λειτουργική θεωρία των κοινωνικών στάσεων** διατυπώθηκε για πρώτη φορά σε ολοκληρωμένη μορφή από τον Katz (1960) και τους συνεργάτες του στο Πανεπιστήμιο Michigan και προσπάθησε να περιγράψει τις ανάγκες που καλύπτει και τις λειτουργίες, που επιτελεί η κατοχή κοινωνικών στάσεων από τα άτομα. Η εξηγητική αξία της υπήρξε και εξακολουθεί να είναι καθοριστική για τη μελέτη της πειθούς²⁴, στο βαθμό που έδωσε έμφαση στη σημασία, που αποδίδει ο δέκτης στο αντικείμενο επιρροής καθώς και στα διάφορα

γνώμονα την επίδρασή τους κατά περίπτωση στη γνωστική δραστηριότητα του στόχου επιρροής και στα κίνητρα, που ενισχύουν ή παρεμποδίζουν τη δραστηριότητα αυτή.

²² Πολύ αργότερα ο Moscovici (1976), μέσα από την προβληματική της μειονοτικής επιρροής και κάνοντας μια επανερμηνεία του πειράματος του Asch πάνω στη συμμόρφωση, θα αποδώσει εκ νέου ιδιαίτερη σημασία στην ενεργό επεξεργασία του περιεχομένου του μηνύματος και στον επανορισμό του αντικειμένου επιρροής

²³ Το μοντέλο των γνωστών ισορροπιών και μη τριάδων μεταξύ υποκειμένων και αντικειμένων του κοινωνικού πεδίου (Heider 1946)

οφέλη, που μπορεί να αποκομίσει από τον ενστερνισμό ενός μηνύματος και τη σύστοιχη αλλαγή της στάσης του²⁵.

Ο McGuire (ο.π.) επισημαίνει την αλληλοσυμπληρωματικότητα των τεσσάρων θεωριών και τη θεωρητική γονιμότητα του συνδυασμού τους στην εξήγηση των διαδικασιών επιρροής. Παράδειγμα, η θεωρία της αφομοίωσης/αντίθεσης (assimilation/contrast) των Sherif και Hovland (1961), που αποτελεί σύνθεση βασιζόμενη στη θεωρία της μάθησης και στην αντιληπτική θεωρία ή η εργασία του Heider πάνω στην αντίληψη των προσώπων στην καθημερινή ζωή (person perception), η οποία άσκησε επίδραση στις προσεγγίσεις αλλαγής των κοινωνικών στάσεων με όρους αποκατάστασης γνωστικής ισορροπίας, συνθέτοντας την οπτική της gestalt με τη λειτουργική αξία της χρήσης μη επιστημονικών ψυχολογικών σχημάτων από τον καθημερινό άνθρωπο ("functionalist subjectivism", βλ. Jones 1998, σ. 40).

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθούμε κάπως εκτενέστερα στην έννοια των κοινωνικών στάσεων και στη θεωρητική της σημασία για την ιστορία της μελέτης των διαδικασιών επιρροής και ιδιαίτερα της πειθούς, η οποία ορίζεται ρητά ως **διαδικασία αλλαγής των κοινωνικών στάσεων**. Ο τρόπος ορισμού της «κοινωνικής στάσης», ο προσδιορισμός της δομής και των λειτουργιών, που επιτελεί για το υποκείμενο, αποτέλεσαν τις προκείμενες ποικίλων κατευθύνσεων ερευνητικής δραστηριότητας και εξήγησης της πειθούς.

2.2 Κοινωνικές Στάσεις: το υπο αλλαγή (και μελέτη) αντικείμενο

Από την προπολεμική περίοδο ήδη, η έννοια της κοινωνικής στάσης ταυτίζεται με τον κλάδο της Κοινωνικής Ψυχολογίας (Thomas και Zhaniecki 1918, Watson 1925, βλ. επίσης Jones 1998 ο.π.). Στη δεκαετία του '30 στην Αμερική αρχίζει να δίνεται έμφαση στη θεωρητική ανάπτυξη της έννοιας, αναφορικά με τη δομή και τη λειτουργία της, ιδιαίτερα μετά τη διατύπωση του κλασσικού ορισμού του Allport (1935)²⁶.

Στην ιστορία της Κοινωνικής Ψυχολογίας έχουν προταθεί κατά καιρούς άπειροι ορισμοί, οι οποίοι ωστόσο έχουν σαν **κοινό τόπο** τη θεώρηση της κοινωνικής στάσης ως **εσωτερικής ψυχολογικής κατάστασης του ατόμου, η οποία είναι έμμεσα παρατηρούμενη και συμπεραίνεται από τις απαντήσεις αξιολόγησης του αντικειμένου αναφοράς της**. Αυτήν ακριβώς την **αξιολογική διάσταση** της κοινωνικής στάσης επισημαίνουν οι Eagly και Chaiken (1993, βλ. επίσης Yzerbyt και Corneille 1994) λέγοντας

²⁴ Στη συνέχεια θα αναφερθούμε διεξοδικά στη σημασία της λειτουργικής προσέγγισης των κοινωνικών στάσεων, λόγω της αξιοποίησης της από τα σύγχρονα γνωστικά μοντέλα εξήγησης της πειθούς.

²⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα η θεωρία της λελογισμένης δράσης (theory of reasoned action) των Ajzen και Fishbein (1980).

²⁶ Ο οποίος ορίζει τη στάση ως νοητική και νευρική κατάσταση ετοιμότητας προς απάντηση, η οποία είναι οργανωμένη βάσει εμπειρίας και ασκεί άμεση ή και δυναμική επίδραση στη συμπεριφορά.

ότι, η στάση αποτελεί την τοποθέτηση ενός αντικειμένου σε μια κλίμακα αξιολόγησης, η οποία αξιολόγηση διενεργείται ως προς έναν άξονα κατεύθυνσης (π.χ. υπερ/κατά) και έναν άξονα έντασης (π.χ. έντονη/ασθενής αξιολόγηση)²⁷.

Μια κλασσική κατηγοριοποίηση, που έχει προταθεί μεταξύ των απαντήσεων των υποκειμένων, κατά την πραγματική ή συμβολική επαφή τους με αντικείμενα της κοινής εμπειρίας, είναι αυτή που διακρίνει τρεις κατηγορίες απαντήσεων: τη **συναισθηματική**, τη **γνωστική** και τη **συμπεριφορική** (Rosenberg και Hovland 1960, Katz και Stotland 1959). Οι τρεις αυτές κατηγορίες απαντήσεων εκφράζουν διαφορετικής υφής συνδέσεις ανάμεσα στο αντικείμενο και στην αποδιδόμενη σ' αυτό αξιολόγηση και αντιπροσωπεύουν τις **τρεις συνιστώσες της δομής μιας κοινωνικής στάσης**.

Η συναισθηματική συνιστώσα αφορά στη συναισθηματική και συγκινησιακή αντίδραση, που προκαλείται στο άτομο, κατά την πραγματική ή συμβολική του επαφή με το αντικείμενο της κοινωνικής στάσης, η γνωστική συνιστώσα καλύπτει τις πληροφορίες, τις πεποιθήσεις και τις κατηγορικές αποδόσεις που συνδέονται μ' αυτό ενώ η συμπεριφορική συνιστώσα αναφέρεται στην εκδήλωση συμπεριφοράς προς το αντικείμενο και στην εκδήλωση πρόθεσης για συγκεκριμένη συμπεριφορά. Το μοντέλο των τριών συνιστωσών έχει χρησιμοποιηθεί από πολλούς συγγραφείς ως **σχήμα ταξινόμησης των διαφόρων εξηγητικών μοντέλων διαμόρφωσης και αλλαγής των κοινωνικών στάσεων** (βλ. ενδεικτικά: Greenwald 1968, Breckler 1984, Zanna και Rempel 1988, Edwards 1990, Yzerbyt και Corneille 1994 ο.π.), στο βαθμό που οι διάφορες θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις δίνουν έμφαση σε μια από τις συνιστώσες ή σε συγκεκριμένο συνδυασμό τους.

2.2.1 Εξηγήσεις βασισμένες στη συναισθηματική συνιστώσα

Οι εξηγήσεις αυτές βασίζονται σε μια οπτική, που αποδίδει πρωτοκαθεδρία στις διαδικασίες διαμόρφωσης και εκδήλωσης του συναισθήματος, ως παρακινήτες της αλλαγής των κοινωνικών στάσεων (βλ. Zajonc 1968, 1980, 1984, Kuykendal και Keating 1990). Μια πρώτη συστηματική διατύπωση αποτελεί το classical conditioning model των Staats και Staats (1958). Οι δυο ερευνητές, υιοθετώντας μια συμπεριφοριστική οπτική, διατύπωσαν την ιδέα ότι, η επαναλαμβανόμενη σύνδεση του αντικειμένου, προς το οποίο σκοπεύουμε να αλλάξουμε τη στάση του υποκειμένου (ουδέτερο ερέθισμα), με ένα ερέθισμα, που είναι ήδη συναισθηματικά σημασιολογημένο προκαλεί ομόλογη θετική συναισθηματική αξιολόγηση του αντικειμένου, γεγονός που ισοδυναμεί με αλλαγή της κοινωνικής στάσης προς αυτό. Επίσης, ο Zajonc, υιοθετώντας μια οπτική, που ορίζει την αξιολόγηση ενός αντικειμένου ως βασισμένη αποκλειστικά στην έκφραση της συναισθηματικής εμπειρίας του ατόμου (Zajonc

²⁷ Η ιδέα της σύνδεσης αντικειμένου και αξιολόγησης ακολουθείται και από πιο στενούς ορισμούς, οι οποίοι δίνουν έμφαση στις μνημονικές και γνωστικές λειτουργίες διαμόρφωσης και αλλαγής των κοινωνικών στάσεων

1998, Markus και Zajonc 1985) μελέτησε συστηματικά την πρωτοκαθεδρία των συναισθηματικών διεργασιών στην αλλαγή της κοινωνικής στάσης, μέσω της αυξημένης έκθεσης του δέκτη σε συναισθηματικά φορτισμένα ερεθίσματα, συνδεδεμένα με το αντικείμενο της στάσης (mere exposure effect, βλ. Zajonc και Markus 1982) καθώς και τη σημασία της πρότερης ασυνείδητης έκθεσης σε ερεθίσματα, που προκαλούν θετικά συναισθήματα (affective priming procedure Murphy και Zajonc 1993).

2.2.2 Εξηγήσεις βασισμένες στη γνωστική συνιστώσα

Η απόδοση σημασίας στη γνωστική διεργασία του δέκτη είναι ήδη παρούσα στις εργασίες της σχολής του Yule, η οποία προσεγγίζει την αλλαγή της στάσης ως αποτέλεσμα μάθησης νέων πληροφοριών, που περιέχονται στο μήνυμα και ελέγχει πειραματικά τη διαμεσολαβητική επίδραση μεταβλητών, οι οποίες καλύπτουν διάφορες πλευρές των συνιστωσών της επικοινωνιακής διαδικασίας, ιδιαίτερα όσον αφορά στην προσοχή και στην κατανόηση του μηνύματος.

Ο McGuire (1968b) επεξεργάστηκε ένα μοντέλο για την κατά στάδια διαχείριση της πληροφορίας που περιέχεται στο μήνυμα, προσπαθώντας ακριβώς να συστηματοποιήσει τις ποικίλου τύπου επιδράσεις των μεταβλητών της επικοινωνιακής διαδικασίας και να ερμηνεύσει κάποιες ασυμβατότητες ευρημάτων σχετικά με το ρόλο συγκεκριμένων μεταβλητών, όπως η αυτοεκτίμηση του δέκτη, η ευφυΐα και το φύλο. Ο συγκεκριμένος ερευνητής προσπάθησε να σταθμίσει την επίδραση κάθε μεταβλητής στην προσοχή, στην κατανόηση (στάδιο υποδοχής), στην αποδοχή, στη συγκράτηση και στη δράση, στα διαδοχικά στάδια δηλαδή διαχείρισης της πληροφορίας.

Αυτή όμως η προσέγγιση της πειθούς ως διαδικασίας, που υπακούει στους νόμους της μάθησης, δέχτηκε οξεία κριτική καθώς θεωρήθηκε ότι υποβάλλει μια εικόνα παθητικότητας του δέκτη και μια οπτική μηχανιστικής διαδικασίας, η κατάληξη της οποίας (η αλλαγή της στάσης) είναι κάτι που αυτός «υφίσταται». Οι κριτικές είχαν σαν αφετηριακό σημείο τον προβληματικό και αντιφατικό (όπως αποδείχτηκε ερευνητικά) ρόλο της συγκράτησης στη μνήμη των επιχειρημάτων του μηνύματος (βλ. Eagly και Chaiken (1993, ο.π., Yzerbyt και Corneille 1994 ο.π.) και διατύπωσαν την αιτίαση ότι η συγκεκριμένη ερευνητική παράδοση δε λαμβάνει υπόψη την ενεργό επεξεργασία και αξιολόγηση του περιεχομένου του μηνύματος από την πλευρά του δέκτη (de Montmollin 1984).

Προς τα τέλη της δεκαετίας του '60, η «γνωστική επανάσταση» στην Κοινωνική Ψυχολογία έδωσε νέα ώθηση στις προσεγγίσεις της πειθούς, μέσω της ανάδειξης αυτής ακριβώς της έκτασης και της υφής των γνωστικών διεργασιών του δέκτη, όπως αυτές

(Fazio 1989, Pratkanis και Greenwald 1989, Smith 1998). Ο αναγνώστης μπορεί να βρεί μια εμπειριστατωμένη παρουσίαση αυτών των προσεγγίσεων στους Eagly και Chaiken (1998).

προσδιορίζονται από την επίδραση μεταβλητών της επικοινωνιακής διαδικασίας αλλά και από τη σημασία που έχει για τον ίδιο το δέκτη το θέμα του μηνύματος.

2.2.3 Εξηγήσεις βασισμένες στη συμπεριφορική συνιστώσα

Η σχέση στάσης και συμπεριφοράς αποτελούσε και αποτελεί κυρίαρχο ζητούμενο για την Κοινωνική Ψυχολογία. Ο ίδιος ο ορισμός της στάσης ως έννοιας (τουλάχιστον από τον Allport) προσβλέπει στην εξήγηση άρα και πρόβλεψη της μελλοντικής εκδήλωσης συμπεριφοράς από την αξιολόγηση, που εκφράζει το υποκείμενο²⁸.

Οι προσεγγίσεις, που επικεντρώνονται στη συνιστώσα της συμπεριφοράς, διέπονται από την **αρχή της ισορροπίας** (Heider 1958, Osgood και Tannenbaum 1955, Festinger 1957), κατά την οποία συνιστά φυσική ανάγκη του υποκειμένου η αποκατάσταση συνέπειας μεταξύ στοιχείων του γνωστικού του πεδίου, αντιφατικών μεταξύ τους. Η πλέον εντυπωσιακή προσέγγιση είναι αναμφισβήτητα η **θεωρία της γνωστικής ασυμφωνίας** του Festinger. Υπήρξε η πρώτη που, όπως προαναφέραμε, αντέστρεψε τη σχέση στάσης και συμπεριφοράς και προσδιόρισε την αλλαγή της στάσης ως το αποτέλεσμα προσαρμογής των πεποιθήσεων του υποκειμένου στη συμπεριφορά, που αυτό έχει οδηγηθεί να εκδηλώσει και η οποία αντίκειται στις μέχρι τουδε πεποιθήσεις του.

Η θεωρία του Festinger προκάλεσε έντονες κριτικές, οι οποίες αμφισβήτησαν την ιδιοσυγκρασιακή υφή του κινήτρου επίλυσης της δυσάρεστης κατάστασης, που προκαλείται από την αναντιστοιχία στάσης και συμπεριφοράς. Η πιο εμπειριστατωμένη εναλλακτική ερμηνεία των μηχανισμών επίλυσης της γνωστικής ασυμφωνίας προήλθε από τη **θεωρία αυτοαντίληψης** του Bem (1972), σύμφωνα με τον οποίο η επίλυση δεν οφείλεται στο κίνητρο καθαυτό αποφυγής της «δυσάρεστης» κατάστασης αλλά είναι αποτέλεσμα αυτοπαρατήρησης της συμπεριφοράς του υποκειμένου. Στο βαθμό λοιπόν που το υποκείμενο αδυνατεί να αποδώσει πλήρως τη συμπεριφορά του σε εξωτερικές αιτίες²⁹, την αποδίδει στην προσωπική του στάση, η οποία έχει αλλάξει για να προσαρμοστεί στο αντικειμενικό γεγονός της εκδηλωθείσας συμπεριφοράς.

Η κριτική του Bem έδωσε το έναυσμα στο να αναδειχθεί ο ρόλος της αυτοεικόνας του υποκειμένου στα φαινόμενα αποκατάστασης της ισορροπίας μεταξύ συμπεριφοράς και

²⁸ Η πρόβλεψη, ο έλεγχος ή ακόμα και ο καθορισμός της συμπεριφοράς του άλλου αποτελεί ένα μόνιμο (αν και εν πολλοίς ανομολόγητο) ζητούμενο σε μια διυποκειμενική σχέση. Ένα ζητούμενο, στο οποίο η Κοινωνική Ψυχολογία προσπαθεί να απαντήσει με τη δόμηση εξηγητικών μοντέλων για τα φαινόμενα κοινωνικής επιρροής, μοντέλα που κατ' ουσίαν συνιστούν το αποτέλεσμα ελέγχου και σταθμίσης της αποτελεσματικότητας στρατηγικών, οι οποίες στοχεύουν στην απόσπαση της επιδοκμασίας του άλλου για το λόγο της «πηγής επιρροής». Η θεωρία της **Ψυχολογικής Αναδραστικότητας** του Brehm (1966, βλ. επίσης το κεφ. 9 του παρόντος συγγράμματος) αποτελεί ένα εύγλωττο (και απόλυτα ειρωνικό) παράδειγμα, καθώς αποδεικνύει την αποτελεσματικότητα της «αξιοποίησης» της αίσθησης ελευθερίας και αυτοδιάθεσης του ατόμου, στον ετεροκαθορισμό της συμπεριφοράς του!

²⁹ Η ανεπαρκής αιτιολόγηση επιβολής στο υποκείμενο μιας συμπεριφοράς, που αντίκειται στη στάση του, αποτελεί κύρια στρατηγική πρόκλησης γνωστικής ασυμφωνίας (Aronson και Carlsmith 1963)

στάσης (Tedeschi και Rosenfeld 1981). Η μέριμνα του υποκειμένου για τη διαφύλαξη μιας εικόνας σταθερότητας και ηθικότητας (Schlenker 1982) και για την αυτοεπιβεβαίωση (self-affirmation, βλ. Steele 1988) της ακεραιότητάς του συνιστούν το μηχανισμό, που εξηγεί την αποκατάσταση ισορροπίας. Σε θεωρητικό επίπεδο, ουσιαστικά αναδεικνύεται ο ενεργός ρόλος του δέκτη στη διαδικασία πειθούς και η σημασία της προσωπικής στάθμισης των συνεπειών, που έχει ή μπορεί να έχει η εκδήλωση μιας συμπεριφοράς.

Την ίδια βαρύνουσα σημασία στην υποκειμενική επεξεργασία του δέκτη αποδίδουν και κάποια αιτιακά μοντέλα πρόβλεψης της συμπεριφοράς μέσω της κοινωνικής στάσης. Όπως για παράδειγμα τα μοντέλα αξιολόγησης προσδοκιών (expectancy-value models, και ειδικά η θεωρία της λελογισμένης δράσης των Fishbein και Ajzen 1975, βλ. επίσης Ajzen και Fishbein 1980), τα οποία εξετάζουν το διαμεσολαβητικό ρόλο της πρόθεσης για εκδήλωση συμπεριφοράς, ρόλος που στηρίζεται στην αξιολόγηση, που κάνει το υποκείμενο για τις συνέπειες, που θα έχει πιθανή εκδήλωση συμπεριφοράς από μέρους του. Επίσης, το μοντέλο των Eagly και Chaiken (1993), το οποίο εκτός από το ρόλο της πρόθεσης, αποδίδει σημασία και στην αξιολόγηση του αντικειμένου, το οποίο αφορά η εκδήλωση συμπεριφοράς.

Η σύνθεση των προσεγγίσεων αυτών, όπως θα αναπτύξουμε ευθύς αμέσως, από τα σύγχρονα γνωστικά μοντέλα εξήγησης της πειθούς, αξιοποιεί θεωρητικά και ερευνητικά την λειτουργική προσέγγιση των κοινωνικών στάσεων, σε συνδυασμό με τη γνωστική δραστηριότητα του δέκτη, από την οποία τελικά εξαρτάται η έκβαση της διαδικασίας αλλαγής των στάσεων.

2.3 Η λειτουργική προσέγγιση των κοινωνικών στάσεων και τα σύγχρονα γνωστικά μοντέλα εξήγησης της πειθούς

Η προβληματική, σχετικά με τις λειτουργίες, επικεντρώθηκε αρχικά στις συνδέσεις μεταξύ στάσεων, που αφορούν διαφορετικά αντικείμενα και στη συγκρότηση ιεραρχικών δομών στάσεων, οι οποίες βασίζονται σε αφηρημένες αξίες (Eagly και Chaiken 1998). Η έννοια της εμπλοκής του εαυτού (ego-involvement, βλ. Sherif και Cartrige 1947) συνδέεται ακριβώς με τη διατήρηση στάσεων από πλευράς του υποκειμένου, που συνδέονται με αξίες, οι οποίες είναι σημαντικές στον ορισμό του εαυτού του και στη διατήρηση των σχέσεών του με τις ομάδες αναφοράς.

Η πρώτη βασική λειτουργία, που επισημάνθηκε (Eagly και Chaiken 1998 ο.π., σελ. 303 κ.ε.) ήταν αυτή, που αναφέρεται στην εκτίμηση των αντικειμένων της πραγματικότητας, μέσω των κοινωνικών στάσεων (*object-appraisal function*, Smith 1947, Smith, Bruner και White 1956). Στην αξιολόγηση δηλαδή των στοιχείων της κοινωνικής εμπειρίας, με βάση τους στόχους και τα συμφέροντα των κοινωνικών υποκειμένων.

Η πιο συστηματική ανάλυση των λειτουργιών των στάσεων προέρχεται από την ομάδα του Michigan υπο τον D. Katz (Katz 1960, Katz και Stotland 1959, Sarnoff και Katz

1954). Σύμφωνα μ' αυτή την οπτική, στην αξιολόγηση των αντικειμένων της κοινής εμπειρίας μέσω των στάσεων, διακρίνονται δυο κύριες λειτουργίες: η πρώτη είναι γνωστικής-ταξινομικής υφής και αναφέρεται στη γνωστική οργάνωση και κατηγοριοποίηση του πλούτου των εξωτερικών ερεθισμάτων, ενώ η δεύτερη ορίζεται ως εργαλειακή-ωφελιμιστική και αφορά στην απόκτηση ανταμοιβών και στην αποφυγή των ποινών, που προέρχονται από τις σχέσεις με το εξωτερικό περιβάλλον.

Σύμφωνα πάντα με τους Eagly και Chaiken, άλλες λειτουργίες, που έχουν κατά καιρούς επισημανθεί είναι οι εξής:

- Λειτουργία έκφρασης αξιών (*value-expressive function*, Katz ο.π.), μέσω της οποίας το άτομο εκφράζει σημαντικές για τον εαυτό του αξίες και επιβεβαιώνει τον εαυτό του.
- Λειτουργία κοινωνικής προσαρμογής (*social-adjustive function*, βλ. Smith 1956), η οποία αφορά στην αποδοχή των κοινωνικών κανόνων και στη διασφάλιση ομαλών κοινωνικών σχέσεων στο εσωτερικό της ομάδας αναφοράς.
- Λειτουργία αυτοπροστασίας (*ego-defensive function*, Katz ο.π., Smith ο.π.), μέσω της οποίας το υποκείμενο προστατεύει την ατομική ή τη συλλογική εκδοχή της ταυτότητάς του από κινδύνους και αμφισβητήσεις και διασφαλίζει τη θέση του μέσα σ' ένα κοινωνικό σύστημα.

Μια βασική επισημάνση της λειτουργικής προσέγγισης των κοινωνικών στάσεων, που έπαιξε και εξακολουθεί να διαδραματίζει καίριο ρόλο στη δόμηση εξηγητικών μοντέλων για την πειθώ, είναι ότι οι λειτουργίες μιας κοινωνικής στάσης διαφοροποιούνται ανάλογα με τα άτομα, τα πλαίσια επικοινωνίας και τα αντικείμενα αναφοράς. Ως εκ τούτου, η λειτουργική βάση των κοινωνικών στάσεων υπαγορεύει σε μεγάλο βαθμό την έκβαση μιας επικοινωνιακής διαδικασίας, που στοχεύει στην αλλαγή τους, άρα μια προσπάθεια κοινωνικής επιρροής υπακούει σε κανόνες, οι οποίοι ορίζονται κάθε φορά από το είδος της λειτουργίας, που ενεργοποιείται. Με άλλα λόγια, υπάρχει μια διαφορετική κάθε φορά εμπλοκή του στόχου επιρροής, γεγονός που προσανατολίζει ανάλογα κάθε φορά τις δεκτικότητες και τη γνωστική του επεξεργασία.

Είναι, πιστεύουμε αρκετά σαφής η σύνδεση, σε θεωρητικό επίπεδο, των λειτουργιών των κοινωνικών στάσεων με τα κίνητρα του στόχου επιρροής. Η ίδια η έννοια της εμπλοκής³⁰ του στόχου αναφέρεται ακριβώς σε μια κατάσταση, κατά την οποία αυτός έχει αυξημένο ενδιαφέρον για το αντικείμενο επιρροής και ενισχυμένο κίνητρο ενεργού συμμετοχής στην επικοινωνιακή διαδικασία, λόγω της σύνδεσης της υπο συζήτηση στάσης

³⁰ Πρέπει να σημειώσουμε ότι με τον όρο «εμπλοκή» αποδίδουμε στα ελληνικά και την έννοια “implication” και την έννοια “involvement”, οι οποίες προτείνονται από διάφορους συγγραφείς αλλά αποδίδουν το ίδιο

και των συνεπειών πιθανής αλλαγής της με κάποια πλευρά του εαυτού και της ταυτότητάς του (βλ. Johnson και Eagly 1989). Οι Johnson και Eagly (ο.π.) διακρίνουν τις διάφορες σημασίες της εμπλοκής σε: α) εμπλοκή σχετιζόμενη με αξίες (*value-relevant involvement*), η οποία αντιστοιχεί σε μια κατάσταση υψηλού κινήτρου λόγω αυτοδιερώτησης του υποκειμένου πάνω σε κεντρικές γι' αυτό αξίες, β) εμπλοκή σχετιζόμενη με την έκβαση (*outcome-relevant involvement*), η οποία αφορά σε αυξημένο κίνητρο λόγω επιθυμίας για απόκτηση θετικών ανταμοιβών από τη διαδικασία αλλαγής ή μη της στάσης και γ) εμπλοκή σχετιζόμενη με την εντύπωση (*impression-relevant involvement*), η οποία αντιστοιχεί σε κατάσταση υψηλού κινήτρου λόγω της ανάγκης του υποκειμένου για θετική παρουσία στο δημόσιο χώρο³¹.

Η σύνδεση των λειτουργιών των στάσεων με τα κίνητρα του στόχου, όπως συμπυκνώνεται μέσω της έννοιας της εμπλοκής, είναι ιδιαίτερα εμφανής και στις εργασίες της Chaiken και των συνεργατών της (ενδεικτικά: Chaiken, Ginner-Sorrola και Chen 1996, Chaiken, Liberman και Eagly 1989). Οι συγκεκριμένοι ερευνητές αναφέρονται σε επιμέρους κίνητρα, τα οποία δραστηριοποιούνται και επιδρούν στην έκβαση μιας διαδικασίας πειθούς. Για παράδειγμα το κίνητρο της ακρίβειας (*accuracy-motivation*), που ωθεί το υποκείμενο να αποδέχεται τις θέσεις μιας πηγής λόγω της ανάγκης του να έχει έγκυρη και «αντικειμενική» άποψη. Επίσης το κίνητρο της εντύπωσης (*impression-motivation*), που αντιστοιχεί στην επιθυμία για κατοχή και έκφραση κοινωνικά αποδεκτών στάσεων καθώς και το κίνητρο άμυνας, (*defense-motivation*), το οποίο οδηγεί στην υπεράσπιση συγκεκριμένων στάσεων, που συνδέονται με σημαντικές όψεις της ατομικής ή συλλογικής ταυτότητας του υποκειμένου.

Συνοπτικά, θα λέγαμε ότι η έννοια της εμπλοκής (βλ. επίσης Petty και Cacioppo 1979, 1981, Petty, Ostrom και Brbck 1981, Petty, Cacioppo και Goldman 1981), αναδεικνύει τον ενεργό ρόλο του στόχου και το εν δυνάμει πολυσχιδές της γνωστικής του επεξεργασίας, που προκαλεί η συμμετοχή του σε μια επικοινωνιακή διαδικασία αλλαγής στάσεων. Η δραστηριότητα του στόχου δεν περιορίζεται απλά σε παθητική υποδοχή και «μάθηση» του μηνύματος αλλά αντίθετα συνιστά μια ενεργό επεξεργασία με συγκεκριμένη, κάθε φορά, υφή, ένταση και κατεύθυνση, η οποία διαμεσολαβεί το τελικό αποτέλεσμα της αλλαγής ή μη της στάσης.

Η ιδέα αυτή συνιστά, όπως θα αναπτύξουμε ευθύς αμέσως, τη θεωρητική και μεθοδολογική οργανωτική αρχή των σύγχρονων γνωστικών μοντέλων εξήγησης της πειθούς, τα οποία ενσωμάτωσαν τη λειτουργική προσέγγιση των στάσεων και αναπτύχθηκαν μέσα στην ατμόσφαιρα της «γνωστικής επανάστασης» της Κοινωνικής Ψυχολογίας.

πράγμα: την κατάσταση αυξημένου ενδιαφέροντος και κινήτρου για ενεργό συμμετοχή στη διαδικασία επιρροής.

³¹ Είναι εμφανής η πλήρης αντιστοιχία των τριών θεωρητικών μορφών εμπλοκής με τρεις βασικές λειτουργίες των κοινωνικών στάσεων (λειτουργία έκφρασης αξιών, ωφελμιστική, και κοινωνικής προσαρμογής (βλ. Eagly και Chaiken 1998 ο.π., σελ. 309).

Η στροφή της Κοινωνικής Ψυχολογίας στη μελέτη των κοινωνικών γνωστικών διαδικασιών (*social cognition*, βλ. Fiske και Taylor 1984/1991) έδωσε το έναυσμα για την αναβάθμιση του ρόλου του στόχου επιρροής, ιδιαίτερα μετά την αναγνώριση του ρόλου των κινήτρων και των συναισθημάτων στις γνωστικές διεργασίες του κοινωνικού υποκειμένου (βλ. και Zajonc 1998). Η αρχική μορφοποίηση της ιδέας αυτής ωστόσο προήλθε από την κριτική της θεωρίας γνωστικής απόκρισης (*cognitive response theory*, βλ. Brock 1967, Greenwald 1968) ενάντια στην παθητικοποιημένη εικόνα του στόχου της πειθούς, την οποία υπέβαλλαν τα εξηγητικά μοντέλα, που βασίζονταν στη θεωρία της μάθησης. Σύμφωνα με την κριτική, η γνωστική διεργασία του στόχου δεν εξαντλείται στην πρόσληψη και αντιμετώπιση του μηνύματος αλλά, με αφορμή την πρόσληψη, ο στόχος παράγει μια κριτική ερμηνευτική κατανόηση του περιεχομένου του μηνύματος, δημιουργεί επιχειρήματα και αντεπιχειρήματα, τα οποία διαμεσολαβούν την αλλαγή ή μη της στάσης, βάσει της σημασίας, που έχει γι' αυτόν η όλη διαδικασία.

Τα δυο κυρίαρχα σήμερα γνωστικά μοντέλα εξήγησης της πειθούς, το **Μοντέλο Πιθανότητας Επεξεργασίας** (*Elaboration Likelihood Model/ELM*, Petty και Cacioppo 1981, 1986a, 1986b) και το **Ευρετικό-Συστηματικό Μοντέλο** (*Heuristic-Systematic Model/HSM*, Chaiken 1980, 1987, Eagly και Chaiken 1987, 1993, Chaiken, Wood και Eagly 1996) εμφανίστηκαν μέσα σ' αυτή την ατμόσφαιρα, αρχικά σαν διδακτορικές διατριβές (βλ. Petty και Wegener 1998, σελ. 325), οι οποίες αναπτύχθηκαν ως σήμερα σε ολοκληρωμένες θεωρίες.

Σύμφωνα με το Ευρετικό-Συστηματικό Μοντέλο, η έκβαση της διαδικασίας αλλαγής κοινωνικών στάσεων εκβαίνει είτε μέσω ενεργοποίησης, από την πλευρά του στόχου, «πειστικών ενδείξεων»³² απλών δηλαδή γενικών αναγωγιστικών αρχών και σχημάτων απόφασης (*heuristic cues*) είτε μέσω εξονυχιστικής και συστηματικής εξέτασης και ερμηνείας του περιεχομένου του μηνύματος. Η επίδοση του στόχου σε μία κάθε φορά από τις δυο μορφές επεξεργασίας καθορίζεται κατ' ουσίαν από το βαθμό και το είδος εμπλοκής του στο αντικείμενο της υπο συζήτηση στάσης, όπως αυτή (και φυσικά το κίνητρό του) διαμεσολαβείται από τις μεταβλητές του επικοινωνιακού πλαισίου.

Κατ' ανάλογο τρόπο, το Μοντέλο Πιθανότητας Επεξεργασίας επισημαίνει δυο βασικές οδούς αλλαγής των κοινωνικών στάσεων. Η «κεντρική» οδός συνίσταται σε μια εξονυχιστική επεξεργασία των πληροφοριών του μηνύματος και σε αυξημένη γνωστική δραστηριότητα συνολικά γύρω από το αντικείμενο της κοινωνικής στάσης. Αντίθετα, μέσω της «περιφερειακής» οδού, η αλλαγή της στάσης επισυμβαίνει μέσω χαμηλής γνωστικής επεξεργασίας του μηνύματος και του αντικειμένου της στάσης συνολικά. Σύμφωνα με τις προβλέψεις του μοντέλου, η αλλαγή στάσης μέσω της «κεντρικής» οδού είναι πιο έντονη, διατηρείται περισσότερο στο χρόνο και αυξάνει τη δυνατότητα πρόβλεψης της

³² Βλ. το κεφάλαιο του Ν. Χρηστάκη για την πειθώ, στο παρόν σύγγραμμα

συμπεριφοράς. Η επίδοση του στόχου της πειθούς στην κεντρική ή στην περιφερειακή οδό ρυθμίζεται βάσει του κίνητρου και της ικανότητας του για γνωστική επεξεργασία.

Με βάση αυτή τη θεωρητική πρόταση, το ELM φιλοδοξεί να καταστεί ένα **πλήρες ταξινομικό μοντέλο** όλων των μικροθεωριών εξήγησης της πειθούς αλλά και των επιδράσεων των μεταβλητών του επικοινωνιακού πλαισίου στο κίνητρο και την ικανότητα του στόχου για γνωστική επεξεργασία.

Θεωρίες που κατατάσσονται στην κεντρική οδό, που περιλαμβάνουν δηλαδή διαδικασίες, οι οποίες απαιτούν υψηλό κίνητρο και ικανότητα έντονης γνωστικής διεργασίας, είναι οι θεωρίες μάθησης του μηνύματος, οι θεωρίες γνωστικής αντίδρασης, οι θεωρίες αξιολόγησης προσδοκιών και συνεπειών από την αλλαγή κοινωνικής στάσης και συμπεριφοράς και οι θεωρίες, που αναφέρονται σε επίλυση καταστάσεων γνωστικής ασυμφωνίας. Από την άλλη πλευρά, **θεωρίες της περιφερειακής οδού**, που εξηγούν διαδικασίες αλλαγής στάσεων, οι οποίες δεν προϋποθέτουν έντονη γνωστική δραστηριότητα αξιολόγησης του μηνύματος και του αντικείμενου της στάσης, είναι οι θεωρίες που συνδέουν το συναίσθημα με το αντικείμενο της στάσης, οι προσεγγίσεις που αναφέρονται στην ενεργοποίηση απλών πειστικών ενδείξεων, οι θεωρίες εξήγησης με όρους κοινωνικής απόδοσης και οι προσεγγίσεις με όρους αυτοπαρατήρησης της συμπεριφοράς.

Το ELM αυτοπροβάλλεται επίσης ως οργανωτικό πλαίσιο εντοπισμού και πρόβλεψης της λειτουργίας των μεταβλητών, που αφορούν τις συνιστώσες του επικοινωνιακού πλαισίου³³. Διατυπώνοντας την *«υπόθεση των πολλαπλών ρόλων των μεταβλητών της πειθούς»*, προσπαθεί να ταξινομήσει τις επιδράσεις μεταβλητών, που αναφέρονται στην πηγή, στο μήνυμα, στα χαρακτηριστικά του στόχου και στο περιβάλλον διεξαγωγής της διαδικασίας (και των συνδυασμών τους), **με γνώμονα την επίδρασή τους στη διευκόλυνση ή τη δυσχέραση της ικανότητας και του κίνητρου για γνωστική επεξεργασία του αντικείμενου της πειθούς.**

Και τα δύο μοντέλα προσπαθούν να τοποθετήσουν στο επίκεντρο τον ενεργό ρόλο του στόχου της πειθούς. Αποδίδοντας εξηγητική αξία στην ικανότητα και στο κίνητρό του, ως διαμεσολαβητικών παραγόντων στην αλλαγή της στάσης, **προβάλλουν την εικόνα ενός υποκειμένου πολλαπλού και αντιφατικού ταυτόχρονα**, το οποίο διέπεται από συμφέροντα και συγκεκριμένες ανάγκες, κίνητρα και συναισθήματα αλλά την ίδια στιγμή ορθολογικού, που εξετάζει προβλεπτικά και λεπτομερώς τις πιθανές συνέπειες της αλλαγής της στάσης και της συμπεριφοράς του. Η εικόνα αυτή συμπυκνώνεται θαυμάσια στον όρο *«τακτικιστής κινήτρων»* (*motivated tactician*, βλ. Fiske και Taylor ο.π., Taylor ο.π.), που περιγράφει ένα υποκείμενο, το οποίο κατέχει μια μεγάλη γκάμα γνωστικών στρατηγικών

³³ Οι Petty και Wegener (1998, ο.π. σελ. 370) διατυπώνοντας μια παραλλαγή του motto του Laswell, λένε ότι *«Το πλαίσιο αυτό επιτρέπει την κατανόηση και την πρόβλεψη σχετικά με το ποιες μεταβλητές επηρεάζουν τις*

διαχείρισης της πληροφορίας, τις οποίες ενεργοποιεί επιλεκτικά βάσει αναγκών, στόχων και εξωτερικών επιδράσεων του κοινωνικού πλαισίου.

Η απόδοση όμως συγκεκριμένου περιεχομένου στα κίνητρα και τις ανάγκες του υποκειμένου της πειθούς οδήγησε – σε μεθοδολογικό επίπεδο – στην «αυτονόμηση» (και χρήση σαν ανεξάρτητων) μεταβλητών, αναφερόμενων σε ατομικά χαρακτηριστικά και σε χαρακτηριστικά προσωπικότητας, τα οποία υποβάλλουν συγκεκριμένη κάθε φορά δεκτικότητα στην πειθώ (βλ. Petty και Wegener 1998, ο.π.). Έτσι, η υψηλή διανοητική ικανότητα συνδέεται με χαμηλή ευπειθεια, λόγω ακριβώς της αυξημένης δυνατότητας για έντονη γνωστική διεργασία πάνω στο περιεχόμενο του μηνύματος. Επίσης, η υψηλή αυτοεκτίμηση προκαλεί αυξημένη αντίσταση στην αλλαγή των στάσεων λόγω της μεγάλης εμπιστοσύνης, που έχουν άτομα αυτού του τύπου στην προσωπική τους άποψη. Επιπλέον, σε έρευνες εμπνευσμένες από τα σύγχρονα γνωστικά μοντέλα, χρησιμοποιούνται ψυχομετρικά εργαλεία ταξινόμησης των υποκειμένων, ανάλογα με τις γνωστικές τους δυνατότητες και τη σημασία, που έχουν συγκεκριμένες λειτουργίες των κοινωνικών στάσεων για την προσωπικότητά τους. Για παράδειγμα, οι Cacioppo και Petty (1982) ταξινομούν τα υποκείμενα ανάλογα με το κίνητρο επίδοσής τους σε γνωστική δραστηριότητα (*high/low need for cognition*). Ταξινόμηση η οποία συνιστά ανεξάρτητη μεταβλητή, που αλληλεπιδρά με άλλες μεταβλητές του πλαισίου επικοινωνίας στην έκβαση της πειθούς. Κατ' ανάλογο τρόπο χρησιμοποιείται και η ταξινόμηση με βάση το *self-monitoring*³⁴ (Snyder 1974) ανάλογα δηλαδή με το αν το άτομο δίνει σημασία στη λειτουργία της κοινωνικής προσαρμογής (*high self-monitor*) ή στη λειτουργία έκφρασης προσωπικών του αξιών (*low self-monitor*), μέσω των κοινωνικών του στάσεων.

Αν και γίνεται μια προσπάθεια «στάθμισης» των πολλαπλών αποτελεσμάτων πειθούς, ανάλογα με το πώς αλληλεπιδρά ο κάθε τύπος ατόμου με άλλες μεταβλητές, συνεχίζεται εντούτοις μια παράδοση κατηγοριοποίησης των ατόμων, με βάση το διαφορετικό βαθμό επιρρέπειας ή ευάλωτου στην πειθώ, ο οποίος αντιστοιχεί σε σταθερό γνώρισμα της προσωπικότητας, στο φύλο και στην ηλικία³⁵. Την ίδια αναγωγιστική οπτική συναντά κανείς (επίσης στις κλασσικές εργασίες μελέτης της πειθούς) στη σύνδεση της πειστικότητας μιας πηγής με χαρακτηριστικά όπως η ικανότητα-πραγματογνωμοσύνη της και η εμπιστοσύνη,

---

στάσεις, μέσα από ποιες διαδικασίες, εντός ποιών γενικών καταστάσεων και σχετικά με το ποιες είναι οι συνέπειες αυτών των στάσεων».

³⁴ Μια δοκιμή μετάφρασης της έννοιας στα Ελληνικά θα ήταν η χρήση του όρου «αυτόκαταγραφή»

³⁵ Χαρακτηριστική είναι η σύνδεση συγκεκριμένων αυταρχικών, ρατσιστικών και εθνικιστικών στάσεων με αντίστοιχους τύπους προσωπικότητας (Adorno et al. 1950, Smith, Bruner και White 1956, Katz, Sarnoff και McClintock 1956), όπως και η οπτική, κατά την οποία αυτός που πείθεται σε μια περίπτωση έχει αυξημένη τάση να πείθεται και υπο διαφορετικές συνθήκες (Hovland, Janis και Kelley 1953, Hovland και Janis 1959, Hartger και Tuddenham 1964, Abelson και Lesser 1959) ή αυτός που εκδηλώνει ευπειθεια στην αρχή μιας αλληλεπίδρασης έχει την τάση συνέχισης της ίδιας συμπεριφοράς (Asch 1956). Χαρακτηριστική επίσης είναι η ταύτιση της ευκολοπιστίας και της μη αξιοπιστίας με τη γυναικεία φύση (McGuire 1968) καθώς και η αντιστρόφως ανάλογη σχέση της συμμόρφωσης με την ηλικία (Harris et al. 1983).

που εμπνέει, η ελκυστικότητα ή η ανιδιοτέλειά της (Hovland και Weiss 1951, καθώς και τα κεφάλαια των Παπαστάμου και Χρηστάκη στην παρούσα ενότητα).

Το ELM, διατυπώνοντας την υπόθεση των πολλαπλών ρόλων των μεταβλητών πειθούς, προσπαθεί να μετριάσει αυτή τη μονομερή αντιστοίχιση πειστικότητας και ευπείθειας με συγκεκριμένα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά, η οποία υπήρχε σε παλαιότερες εργασίες. Παραμένουν ωστόσο ερωτήματα ανοιχτά από τη στιγμή, που τέτοιου τύπου μεταβλητές χρησιμοποιούνται ως ανεξάρτητες. Η παραγωγή γνώσης, με γνώμονα το πώς λειτουργούν συγκεκριμένοι «ανθρωπότυποι» ως πηγές και στόχοι επιρροής, έχει, κατά τη γνώμη μας, επιστημολογικής και ιδεολογικής υφής συνέπειες, και σχετικά με την οπτική του κοινωνικού πεδίου, που υποβάλλεται. Οι σκέψεις αυτές μας εισάγουν στην προβληματική, σχετικά με¹ την προσέγγιση των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής, με γνώμονα την επίδρασή τους στο μακρο-επίπεδο συγκρότησης, διατήρησης-επαναβεβαίωσης και αλλαγής των κανόνων και των όρων συνύπαρξης εντός του κοινωνικού πεδίου.

3. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΡΡΟΗ ΩΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ, ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑΓΗΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΠΕΔΙΟΥ

Οι διαδικασίες κοινωνικής επιρροής βρίσκονται στο επίκεντρο μιας πληθώρας αλληλεπιδράσεων ικανοποιώντας ποικίλες κοινωνικές λειτουργίες. Για τους Faucheux και Moscovici (1967), η κοινωνική επιρροή αποτελεί κεντρική διαδικασία καθώς «*από ψυχολογική άποψη αφορά στο μετασχηματισμό τον οποίο υφίστανται οι γενικοί μηχανισμοί της κρίσης, της αντίληψης και της μνήμης, όταν εμφανίζονται ως το αποτέλεσμα αλληλεπιδράσεων δυο υποκειμένων, δυο ομάδων κ.λ.π., με αναφορά σ' ένα αντικείμενο ή σ' ένα κοινό ερέθισμα(...). Από κοινωνιολογική άποψη, η διαδικασία αφορά τη σύναψη σχέσεων στο εσωτερικό των ομάδων και μεταξύ των ομάδων, στην επεξεργασία κοινών κανόνων και στην κοινωνικοποίηση των ατόμων. Αλλά αφορά επίσης τις συγκρούσεις, οι οποίες αναπτύσσονται στο πλαίσιο μιας ομάδας και μεταξύ των ομάδων ή το μετασχηματισμό των συλλογικών κανόνων και των κλιμάκων κρίσης. Συνοπτικά, η επιρροή αντιπροσωπεύει μια από τις βασικές οδούς εγκαθίδρυσης των σχέσεων και των κωδίκων οποιουδήποτε κοινωνικού συστήματος*» (βλ. Παπαστάμου 1989β, σελ. 316).

Εναρκτήριο σημείο για την εκτύλιξη μιας διαδικασίας επιρροής αποτελεί η ύπαρξη μιας κατ' αρχήν διάστασης στις αντιλήψεις της πηγής και του στόχου επιρροής για τη φύση ενός αντικειμένου ή για τη μεταξύ τους σχέση. Η διαδικασία επιρροής επισυμβαίνει σαν **επικοινωνιακή δραστηριότητα επανορισμού του αντικειμένου και αποκατάστασης της συναίνεσης**. Ο Moscovici¹ (1976, 1979, 1985) παρομοιάζει τη διαδικασία επιρροής με **διαπραγμάτευση**, κατά την οποία το κάθε κοινωνικό υποκείμενο κομίζει επιχειρήματα, ικανά να τύχουν της αποδοχής του συνομιλητή, γεγονός που συνεπάγεται την απόδοση εγκυρότητας και νομιμοποίησης της θέσης του.

Το γεγονός ότι υπάρχουν διάφοροι τύποι αρχικής διαφωνίας και ανυπαρξίας συναίνεσης (και άρα διαφορετικές πραγματικότητες υπο διαπραγμάτευση) οδήγησε το Moscovici (1974, 1979, επίσης Faucheux και Moscovici 1967, 1971) στη διάκριση τριών τύπων επιρροής:

- Η **κανονικοποίηση** αποτελεί τον πρώτο τύπο επιρροής και συνίσταται στη σύγκλιση των ατομικών κρίσεων στο εσωτερικό της ομάδας προς ένα κοινό μέσο όρο, ο οποίος συνιστά το νέο συλλογικό κανόνα. Η κανονικοποίηση αποτελεί προϊόν αμοιβαίου συμβιβασμού σε συνθήκες ισοτιμίας, όπου εκλείπουν εξωτερικές παράμετροι, ικανές να επιβάλλουν εξ' αρχής κάποιον κανόνα. Ο Sherif (1935) μελέτησε πρώτος τη διαδικασία αυτή, χρησιμοποιώντας στις έρευνές του το αυτό-κινητικό φαινόμενο. Τα υποκείμενα, ευρισκόμενα σε μια σκοτεινή αίθουσα, έπρεπε να εκφέρουν κρίσεις σχετικά με την (υποτιθέμενη) κίνηση ενός φωτεινού σημείου. Ελλείπει ενός κοινού αντικειμενικού σημείου αναφοράς, οι εκτιμήσεις των υποκειμένων απέφευγαν τις ακραίες τιμές, συγκλίνοντας όλο και περισσότερο προς ένα μέσο όρο, ο οποίος αποτελούσε τον κοινό κανόνα.
- Η **συμμόρφωση** αποτελεί το δεύτερο τύπο επιρροής και αφορά στην προσαρμογή της γνώμης και της συμπεριφοράς ενός ατόμου ή μιας υποομάδας στη γνώμη και τη συμπεριφορά της πλειοψηφίας ή του τμήματος της ομάδας, που είναι κυρίαρχο. Το κλασικό πείραμα του Asch (1952) δείχνει την έκταση, που μπορεί να πάρει η συμμόρφωση στην πλειοψηφία και η οποία μπορεί να φτάσει μέχρι την υιοθέτηση απόλυτα λανθασμένων απαντήσεων σ' ένα υπόδειγμα αντικειμενικού αντιληπτικού ερεθίσματος, μόνο και μόνο επειδή η πλειοψηφία της ομάδας εκφράζει τη συγκεκριμένη θέση. Επίσης, η συμμόρφωση καλύπτει και την περίπτωση της υποταγής στο κοινωνικό υποκείμενο, το οποίο περιβάλεται με κύρος και ενσαρκώνει την εξουσία. Αυτό δείχνει με τον πλέον δραματικό τρόπο το περίφημο πείραμα του Milgram (1974), στο οποίο τα υποκείμενα δέ διστάζουν να διοχετεύσουν ηλεκτροσόκ στο σώμα ενός πειραματικού συνεργού, μόνο και μόνο επειδή είχαν λάβει τη σχετική εντολή από κάποιον, ο οποίος παρουσιάζεται σαν επιστημονική αυθεντία. Οι Deutsch και Gerard (1955) διακρίνουν τον τύπο της παραγόμενης επιρροής συμμόρφωσης, ανάλογα με το είδος της εξάρτησης του στόχου από την πηγή. Σύμφωνα με τη διάκριση αυτή, η **«κανονιστική επιρροή»** βασίζεται στην κατοχή εξουσίας από την πηγή και στη σύστοιχη ικανότητά της να ελέγξει τη συμπεριφορά του υποκειμένου ενώ η **«πληροφοριακή επιρροή»** οφείλεται στην ανισομέρεια της κατεχόμενης γνώσης, η οποία οδηγεί το υποκείμενο να δεχτεί σαν «απόδειξη αλήθειας» κάθε πληροφορία από μέρους της πηγής. Επίσης, ο Kelman (1958) διακρίνει τρία είδη κοινωνικής συμμόρφωσης, ανάλογα με τον τύπο της σχέσης, που υπάρχει μεταξύ πηγής και στόχου. Η **ενδοτικότητα** αφορά στη δημόσια αποδοχή των θέσεων της πηγής και είναι αποτέλεσμα της εξουσίας της πάνω στο υποκείμενο και της

δυνατότητας, που έχει από την πλευρά της, να ρυθμίζει το σύστημα κυρώσεων και ανταμοιβών. Η **ταύτιση** αποτελεί ένα τύπο συμμόρφωσης, ο οποίος βασίζεται στην επιθυμία διατήρησης θετικής σχέσης με την πηγή επιρροής και στην έλξη, που αυτή ασκεί στο υποκείμενο. Τέλος, η **εσωτερικήευση** εκφράζει την πλέον ουσιαστική και μόνιμη συμμόρφωση, καθώς το υποκείμενο αποδέχεται το περιεχόμενο των θέσεων της πηγής λόγω της αξιοπιστίας της. Η αποδοχή των θέσεων της πηγής είναι μόνιμη και διατηρείται χρονικά, καθώς το υποκείμενο, εκτιμώντας τη χρησιμότητά τους, τις ενσωματώνει στο δικό του σύστημα αξιών.

- Η **καινοτομία** αποτελεί τον τρίτο τύπο επιρροής και αφορά στη διαδικασία, κατά την οποία ένα άτομο ή μια ομάδα αντιτίθεται στους κυρίαρχους κανόνες και αξίες ενός κοινωνικού πλαισίου, τους αμφισβητεί με συνέπεια και σταθερότητα, προτείνοντας στη θέση τους καινούργιους. Η πρόταση νέου αξιολογικού συστήματος και πρωτότυπων ορισμών και απαντήσεων στα υπάρχοντα κοινωνικά δεδομένα προκαλεί ρήξη στην ομοφωνία της πλειοψηφίας, δημιουργεί σύγκρουση στο εσωτερικό της ομάδας και κινητοποιεί τη γνωστική δραστηριότητα των μελών της, προς την κατεύθυνση της επεξεργασίας νέων ορισμών του κοινωνικού πεδίου.

Η κανονικοποίηση, η συμμόρφωση και η καινοτομία συνιστούν τρεις μορφές μείωσης της διαφωνίας και διαμόρφωσης κοινών εκτιμήσεων στο εσωτερικό ενός κοινωνικού πεδίου. Κατά τους Oberle και Beauvois: *«Όταν μια κοινή εκτίμηση σταθεροποιείται και αρχίζει να ορίζει αυτό που είναι επιθυμητό, γίνεται ένας κανόνας της ομάδας, πέρνοντας έτσι αξία σχεδόν επιτακτική. Αυτό που διαχωρίζει μια κοινή εκτίμηση από ένα κανόνα, ή αυτό που κάνει μια κοινή εκτίμηση να μετασχηματίζεται σε κανόνα, είναι αυτή η επιτακτική πλευρά»* (1995, σελ. 82).

Μέσω λοιπόν των διαφορετικών μορφών κοινωνικής επιρροής δημιουργούνται, επαναβεβαιώνονται και μετασχηματίζονται κοινωνικές νόρμες, οι οποίες έχουν μια διττή λειτουργία: αξιολογική και κανονιστική ταυτόχρονα. Από τη μια πλευρά, περιγράφουν το επιθυμητό και το δέον, διαμορφώνοντας τις ιεραρχίες των σημασιών και των αξιών ενώ από την άλλη είναι ρυθμιστικές της συμπεριφοράς και του λόγου των υποκειμένων. Ο καθορισμός των ορίων άνοχής στη διαφορά και στη διαφωνία συνιστά το μέτρο κανονιστικότητας των νορμών, με συνέπεια, τη διαφορετική πρόσληψη και ορισμό της κοινωνικής συνοχής. Αυτό ακριβώς υποστηρίζουν οι Moscovici και Doise (1992, βλ. επίσης Oberle και Beauvois, ο.π. σελ. 88), προτείνοντας δυο διαφορετικούς τύπους οπτικής της κοινωνικής συνοχής: το συμβιβασμό (compromis), όπου το κοινωνικό πεδίο λειτουργεί μέσω μιας προκρούστειας προσαρμογής της διαφωνίας και της διαφοράς στον κυρίαρχο κοινωνικό κανόνα και τη συναίνεση (consensus), στην οποία οι κοινωνικές νόρμες συνιστούν αποτέλεσμα του διαλόγου, της αναμέτρησης, της διαμάχης, της σύγκρουσης των

διαφορετικών οπτικών των υποκειμένων σχετικά με το είναι και το δέον του κοινού τους πεδίου.

Η ερευνητική και θεωρητική παραγωγή της Κοινωνικής Ψυχολογίας, σχετικά με την κοινωνική επιρροή, κατευθύνθηκε, σχεδόν απόλυτα και για μεγάλο χρονικό διάστημα, στα φαινόμενα συμμόρφωσης. Κάτι τέτοιο σήμανε, σε θεωρητικό επίπεδο, την **ταύτιση της κοινωνικής συνοχής με την ομοιομορφία**, η οποία παράγεται μέσω της απορρόφησης της κοινωνικής παρέκκλισης και της υποταγής της διαφωνίας στον κυρίαρχο κανόνα. Η συνέπεια ήταν η απολυτοποίηση των εξηγητικών αρχών της συμμόρφωσης, γεγονός που, σε ιδεολογικό επίπεδο, αντιστοιχεί στην αναγόρευση της υποταγής στην εξουσία και στην πλειοψηφία σε ύψιστη κανονιστική αξία. Πολύ εύγλωτα ο Moscovici (1976, 1979, βλ. επίσης Paicheler 1985) κωδικοποίησε τις θεωρητικές αρχές αυτού του «λειτουργικού» μοντέλου επιρροής, θεωρητικές αρχές, που ταυτόχρονα συνιστούν μεθοδολογικές προκειμένες αλλά και ιδεολογικές συνέπειες (και γιατί όχι... ίσως επιλογές):

- Ανισομερής σχέση μεταξύ πηγής και στόχου επιρροής.
- Η άσκηση κοινωνικού ελέγχου αποτελεί την κύρια λειτουργία των φαινομένων επιρροής.
- Η εξάρτηση συνιστά τον κύριο μηχανισμό άσκησης επιρροής.
- Η γνώμη της πλειοψηφίας αποτελεί το σημείο αναφοράς και βάση επικύρωσης των ατομικών κρίσεων.
- Η αποκατάσταση και διατήρηση της κοινωνικής συναίνεσης αποτελεί σκοπό άσκησης της επιρροής.
- Η γνώμη της πλειοψηφίας αποτελεί πηγή εγκυρότητας και μέσο διασφάλισης της αντικειμενικότητας.

Κοιτάζοντας κανείς προσεκτικά αυτές τις αρχές, μπορεί να διακρίνει τη λογική, που ακολουθήθηκε στις έρευνες της πειθούς, αναφορικά με την επιλογή των κύριων ανεξάρτητων μεταβλητών αλλά και με τους τρόπους μέτρησης του παραγόμενου φαινομένου. Μπορεί επίσης να διακρίνει τις θεωρητικές συνέπειες, αναφορικά με την οπτική πάνω στο ατομικό και συλλογικό υποκείμενο, καθώς και την υποβολή και ενδυνάμωση συγκεκριμένων ιδεολογικών τοποθετήσεων.

Η μονοδιάστατη ταύτιση της επιρροής με τη συμμόρφωση περιορίζει τα φαινόμενα επιρροής μόνο στην παραγωγή και διατήρηση της κοινωνικής ομοιόστασης και την απορρόφηση της παρέκκλισης, αφήνοντας απ' έξω μια σειρά φαινομένων, τα οποία συνδέονται με την εισαγωγή της καινοτομίας και την παραγωγή της κοινωνικής αλλαγής. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η προσέγγιση της κοινωνικής επιρροής, η επιλογή συγκεκριμένης μορφής της προς μελέτη, που έχει συγκεκριμένες επιστημολογικές, μεθοδολογικές, θεωρητικές και ιδεολογικές προϋποθέσεις και συνέπειες, βασίζεται κατ' αρχήν σε μια συγκεκριμένη οπτική πάνω στη διυποκειμενική σχέση (Προδρομίτης 2000), στην

αλληλεπίδραση των κοινωνικών – ατομικών ή/και συλλογικών- υποκειμένων, κατά την κοινή τους αναφορά σε αντικείμενα του πεδίου συνύπαρξής τους. Η «μεταχείριση» από τους ερευνητές της έννοιας της αλληλεπίδρασης-αλληλεξάρτησης μεταξύ των κοινωνικών υποκειμένων, είναι αυτή που διαμόρφωσε και διαμορφώνει την κοινωνιοψυχολογική παραγωγή γνώσης, σχετικά με τις μορφές, τους μηχανισμούς και τις συνέπειες της κοινωνικής επιρροής.

4. ΜΟΡΦΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΠΙΡΡΟΗΣ ΚΑΙ ΟΠΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΛΛΗΛΕΞΑΡΤΗΣΗΣ

Πολύ εύγλωτα, οι Butera και Perez (1995) διατυπώνουν τη θέση ότι, κάθε διαδικασία κοινωνικής επιρροής προϋποθέτει τη συνύπαρξη δυο κοινωνικών υποκειμένων (ατομικών ή/και συλλογικών) και ενός αντικειμένου του κοινού τους πεδίου συνύπαρξης, στο οποίο οι δυο οντότητες αποδίδουν κοινωνικές εκτιμήσεις και σημασίες, μέσω του λόγου και της συμπεριφοράς τους (βλ. και Προδρομίτης 1996). Το ερώτημα της Κοινωνικής Ψυχολογίας, αναφορικά με τα φαινόμενα επιρροής, στρέφεται στο πώς αλλάζουν οι κοινωνικές κρίσεις, αξιολογήσεις, σημασίες και συμπεριφορές μέσω των κοινωνικών σχέσεων αλλά και στο πώς μετασχηματίζονται οι ίδιες οι σχέσεις λόγω της αλλαγής στις κρίσεις, αξιολογήσεις, εκτιμήσεις και συμπεριφορές ενός εκ των δυο συμμετεχόντων.

Σε κάθε κατάσταση επιρροής προϋποτίθεται λοιπόν κάποια μορφή κοινωνικής αλληλεξάρτησης και όλες οι προσπάθειες εξήγησης των φαινομένων κοινωνικής επιρροής επικεντρώνονται στην προσπάθεια εύρεσης της αρχής, που διέπει αυτήν ακριβώς την αλληλεξάρτηση. Οι Butera και Perez (1995) εντοπίζουν, μέσα απο την ιστορία των ερευνών κοινωνικής επιρροής, τέσσερις βασικές αρχές:

- Η πρώτη αναφέρεται στη **συναίνεση**, η παρουσία ή η απουσία και αναζήτηση της οποίας καθορίζει τις κοινωνικές εκτιμήσεις (Festinger 1950, 1954)
- Η δεύτερη αφορά στην **εξάρτηση** του στόχου απο την πηγή επιρροής και στην εκδήλωση συμφωνίας ή διαφωνίας απο πλευράς του στόχου, ανάλογα με τις ανταμοιβές ή τις ποινές, που εμπλέκει η ανισομερής σχέση του με την πηγή (Deutsch και Gerard 1955, French και Raven 1959)
- Η τρίτη αναφέρεται στην **κοινωνική κατηγοριοποίηση** και στην έκβαση της διαδικασίας επιρροής ανάλογα με την ένταξη του υποκειμένου σε συγκεκριμένες ομάδες και τη διαφοροποίησή του απο άλλες (Turner 1991).
- Η τέταρτη αφορά στην **κοινωνιογνωστική σύγκρουση** και στην επίτευξη ή μη επιρροής ανάλογα με τις δυναμικές επεξεργασίας ή αποφυγής της σύγκρουσης (Moscovici 1976).

Η διάκριση των τεσσάρων αρχών, σύμφωνα με τους Butera και Perez, είναι αναλυτική και αυτές μπορούν να συνυπάρχουν στην ίδια κατάσταση επιρροής. Ωστόσο, στην ιστορία της Κοινωνικής Ψυχολογίας, υπήρξαν προσεγγίσεις, που απέδωσαν βαρύνουσα ή και απόλυτη εξηγητική αξία σε μια από αυτές. Κατά καιρούς αποτυπώθηκαν διαφορετικές μορφές επιρροής, με την αντίστοιχη χρήση διαφορετικών τρόπων μέτρησης του φαινομένου, και με αποτέλεσμα πολλαπλές θεωρητικές προσεγγίσεις της έννοιας “επιρροή”.

Επιχειρώντας μια ενδεικτική σταχυολόγηση των επιμέρους επιπέδων και περιεχομένων της μετρούμενης αλλαγής, που προκαλούν στο στόχο οι διαφορετικές καταστάσεις επιρροής, μπορούμε να διακρίνουμε τη μέτρηση αναφορικά με τον ιδιωτικό ή δημόσιο χαρακτήρα των απαντήσεων (Deutsch και Gerard 1955, Moscovici και Neve 1971, Maass και Clark 1983, Martin 1987), την εμφάνιση αλλαγής στις απαντήσεις αμέσως μετά την έκθεση στην κατάσταση επιρροής ή μετά από ένα ορισμένο χρονικό διάστημα (Kelman και Hovland 1953, Moscovici Mugny και Papastamou 1981, Moscovici Mugny και Perez 1984-85, Mugny, Kaiser και Papastamou 1983), καθώς και την έκδηλη ή λανθάνουσα αλλαγή στον αντιληπτικό κώδικα του στόχου (Moscovici και Personnaz 1980). Επιπλέον, υπάρχει η διάκριση επιρροής αναφορικά με την αποδοχή των ρητών θέσεων της πηγής (άμεση επιρροή) ή με την αποδοχή τοποθετήσεων, που συνδέονται έμμεσα νοηματικά με το περιεχόμενο του μηνύματος και υπόκεινται στην ίδια οργανωτική αρχή σκέψης (έμμεση επιρροή, Papastamou 1979, 1986, Mugny 1982, Mugny και Perez 1986). Άλλες προσεγγίσεις της επιρροής μελετούν επίσης τη γνωστική δραστηριότητα του στόχου ως διαδικασία συλλογισμού (Butera Legrenzi Mugny και Perez 1991-92), επεξεργασία της πληροφορίας (Tesser Campbell και Mickler 1983), απομνημόνευση (Nemeth Mayselless Sherman και Brown 1990) και δημιουργικότητα (Nemeth 1986).

Όλες αυτές οι προσπάθειες εμπειρικής αποτύπωσης των αλλαγών σε εκτιμήσεις, αξιολογήσεις και συμπεριφορές, επιχειρούν να συλλάβουν τις δυναμικές επεξεργασίας της αλληλεξάρτησης, από πλευράς των συμμετεχόντων, σε διάφορους άξονες όπως: η γνωστική δραστηριότητα, η πρόσληψη του κοινωνικού πεδίου, ο επανορισμός των αντικειμένων της κοινής εμπειρίας και ο μετασχηματισμός των κοινωνικών σχέσεων.

4.1 Η συναίνεση

Σύμφωνα με την πρώτη εξηγητική αρχή, η αναζήτηση της συναίνεσης και η ανάγκη εξάλειψης των καταστάσεων αβεβαιότητας είναι αυτή που οδηγεί στην άσκηση επιρροής. Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής σύγκρισης του Festinger (1950, 1954), σε αντίθεση με τη φυσική πραγματικότητα, όπου υπάρχουν αντικειμενικά κριτήρια, η κοινωνία χαρακτηρίζεται από ανυπαρξία τέτοιων κριτηρίων, γεγονός που οδηγεί σε καταστάσεις αμφιβολίας και αβεβαιότητας. Συνεπώς, η αναφορά σε τρίτους είναι απολύτως αναγκαία για τη θέσπιση κριτηρίων, με σκοπό την επικύρωση των απόψεων και των συμπεριφορών. Έτσι,

η γνώμη της πλειοψηφίας λειτουργεί σαν κοινό σημείο αναφοράς των ατομικών απόψεων και σα βάση διαμόρφωσης της κοινωνικής συναίνεσης.

Η κοινωνική συναίνεση αποτελεί λοιπόν προϋπόθεση και σκοπό άσκησης της κοινωνικής επιρροής. Βασιζόμενη στον κανόνα της πλειοψηφίας προμηθεύει το σταθερό σημείο προσανατολισμού των ατομικών απόψεων και συμπεριφορών και κάθε προσπάθεια επιρροής πρέπει να κατευθύνεται σε όσους διαφοροποιούνται ή παρεκκλίνουν. Κύριος στόχος πάντα κάθε απόπειρας επιρροής πρέπει να είναι η αποκατάσταση και διατήρηση της συναίνεσης.

4.2 Η εξάρτηση

Η εξάρτηση του στόχου από την πηγή αποτελεί, σύμφωνα με μια δεύτερη οπτική³⁶, τον κύριο μηχανισμό άσκησης επιρροής. Η ανάγκη κοινωνικής αποδοχής, εκδηλούμενη υπο διάφορες μορφές, καθώς και η μέριμνα για αποφυγή κυρώσεων, είναι αυτή που οδηγεί τα άτομα στο να εξαρτώνται από την πλειοψηφία ή από άτομα και υποομάδες που ενσαρκώνουν την εξουσία. Η εξάρτηση έρχεται να καλύψει την ανάγκη επαρκούς πληροφόρησης αλλά και την ανάγκη για κοινωνική έγκριση, επιδοκιμασία και κοινωνική υποστήριξη.

Πρόκειται, όπως εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς, για την εξηγητική αρχή, που διέπει την παραγωγή των φαινομένων συμμόρφωσης (βλ. παραπάνω). Δεν έχουμε παρά να υπενθυμίσουμε την προβληματική των Deutsch και Gerard (1955), σχετικά με την "κανονιστική" επιρροή, η οποία προέρχεται από τη δυνατότητα της πηγής να ρυθμίζει το σύστημα ανταμοιβών και ποινών και την "πληροφοριακή" επιρροή, που οφείλεται στην εγκυρότητα των γνώσεων και στην εν γένει πραγματογνωμοσύνη της. Επίσης, την τυπολογία του Kelman (1958), κατά την οποία διαφορετικές μορφές επιρροής (ενδοτικότητα, ταύτιση, εσωτερίκευση) αντιστοιχούν σε διαφορετικούς τύπους εξάρτησης του στόχου από την πηγή.

Σε μια ανάλογη οπτική, οι French και Raven (1959) ταξινομούν τους άξονες, γύρω από τους οποίους δομείται και εκδηλώνεται η κυριαρχία και η επιβολή της πηγής πάνω στο στόχο. Οι άξονες αυτοί αναφέρονται: α) στον καταναγκασμό, όπου η πηγή κατέχει την εξουσία επιβολής κυρώσεων προς το στόχο, β) στην εξουσία απόδοσης ανταμοιβών, γ) στη λειτουργία της πηγής ως οντότητας αναφοράς προς το στόχο είτε λόγω κατοχής θετικών χαρακτηριστικών είτε λόγω του ότι αποτελεί ομάδα ένταξης γι' αυτόν, δ) στην κατοχή, από την πλευρά της πηγής, μιας νόμιμης εξουσίας, σύμφωνα με την οποία της αναγνωρίζεται το δικαίωμα να καθορίζει τη συμπεριφορά του υποκειμένου και ε) στην πραγματογνωμοσύνη της πηγής, η οποία εκφράζει την ανωτερότητά της ως προς την κατοχή γνώσεων και πληροφοριών.

³⁶ Η οποία μπορεί να θεωρηθεί αρκετά παρεμφερής με την πρώτη ως προς τις θεωρητικές τις συνέπειες και στο βαθμό που θέτει ως αξίωμα την ανισομερή σχέση πηγής και στόχου επιρροής.

4.3 Η κοινωνική κατηγοριοποίηση

Οι εξηγήσεις, που βασίζονται σ' αυτή την τρίτη αρχή οπτικής της αλληλεξάρτησης, εμπνέονται από τη θεωρία κοινωνικής κατηγοριοποίησης του Tajfel (1972). Η κοινωνική κατηγοριοποίηση συνιστά μια θεμελιώδη γνωσιακή λειτουργία απλούστευσης, συστηματοποίησης και ταξινόμησης του πολυσύνθετου κοινωνιοψυχολογικού πεδίου. Η συγκρότηση κοινωνικών ομάδων συνδέεται άμεσα με την ατομική ανάγκη για κατοχή μιας ταυτότητας διακριτής και διακριτικής. Η ένταξη σε κοινωνικές ομάδες και η διαφοροποίηση από άλλες βρίσκεται στη βάση διαμόρφωσης της ατομικής ταυτότητας, μέσα από μια διαδικασία αναγνώρισης και αυτοαπόδοσης των ειδοποιών χαρακτηριστικών της ενδο-ομάδας και ταυτόχρονα υιοθέτησης των πρωτοτυπικών θέσεων και αξιολογήσεων της. Έτσι, κάθε διαδικασία επιρροής δε βασίζεται στην ανυπαρξία πληροφόρησης αλλά στην αναγνώριση της εγγύτητας και της ομοιότητας με τα μέλη της ενδο-ομάδας, με τέτοιο τρόπο, ώστε οι θέσεις, που συνιστούν τους άξονες διαμόρφωσης της ενδο-ομαδικής συναίνεσης να λειτουργούν σαν εγγυητικές βάσεις της εγκυρότητας των απόψεων του ατόμου.

Ο Turner (1987) συμπυκνώνει αυτή την απόπειρα εξήγησης της επιρροής αποδίδοντάς την στο μηχανισμό «Επιρροής Αναφορικής Πληροφορίας». Πρόκειται για μια διαδικασία τριών σταδίων, κατά την οποία το άτομο ορίζει τον εαυτό του σα μέλος μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας, μαθαίνει και αναγνωρίζει τα ειδοποιά χαρακτηριστικά της ομάδας αναφοράς και, σ' ένα τρίτο στάδιο, αποδίδει τα χαρακτηριστικά αυτά στον εαυτό του, γεγονός που ισοδυναμεί με την ευθυγράμμιση του λόγου και της συμπεριφοράς του στις νόρμες της ενδο-ομάδας, τόσο σε επίπεδο ενδοτικότητας όσο και σε επίπεδο ιδιωτικής αποδοχής (Abrams και Hogg 1990).

Η εξήγηση της επιρροής μέσω του μηχανισμού αίσθησης εγγύτητας ή ομοιότητας με τα μέλη της ενδο-ομάδας ακολουθεί τις διαφορετικές δυναμικές των επιπέδων «αυτοκατηγοριοποίησης» (Turner 1987, 1991). Σ' ένα ανώτερο στάδιο, το άτομο ορίζει τον εαυτό του ως ανήκοντα στο ανθρώπινο είδος και διακρινόμενο από τα άλλα είδη. Στο ενδιάμεσο στάδιο αυτοκατηγοριοποίησης συγκροτείται η κοινωνική του ταυτότητα, μέσω της ένταξης σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες και διαφοροποίησης από άλλες ενώ στο κατώτερο επίπεδο, ορίζεται η προσωπική ταυτότητα του ατόμου μέσω της διαφοροποίησής του από τα άλλα μέλη της ομάδας αναφοράς.

Τα τρία στάδια της διαδικασίας αυτοκατηγοριοποίησης θεωρούνται ασύμβατα μεταξύ τους, έτσι ώστε η ενεργοποίηση του ενός συνεπάγεται την απενεργοποίηση των άλλων δυο. Σε περίπτωση, για παράδειγμα, διαφωνίας ή σύγκρουσης της ομάδας αναφοράς με μία εξω-ομάδα, το άτομο επιδίδεται σε μια «συλλογική ή «αποπροσωποποιημένη» επεξεργασία των σημείων διομαδικής διαφωνίας, γεγονός που αντιστοιχεί σε ευθυγράμμιση της προσωπικής του τοποθέτησης με την άποψη της ομάδας υπαγωγής. Κατά συνέπεια, η πρυτάνευση του

ενδο-ομαδικού κανόνα σε περιπτώσεις απόπειρας επιρροής από πηγή, τοποθετούμενη εκτός των ορίων της ομάδας αναφοράς, καθιστά την επίτευξη οποιασδήποτε επιρροής αδύνατη. Τί γίνεται όμως σε περίπτωση, όπου υπάρχει διαφωνία ανάμεσα στο άτομο και στα υπόλοιπα μέλη της ομάδας υπαγωγής; Σε μια τέτοια κατάσταση, η οποία χαρακτηρίζεται από αβεβαιότητα και όπου το άτομο αντιμετωπίζει έλλειψη κοινωνικής υποστήριξης από την ενδο-ομάδα, επιδίδεται σε μια «προσωπική» επεξεργασία της διαφωνίας. Η επίλυση της διαφωνίας μπορεί να επιτευχθεί είτε μέσω «επανακατηγοριοποίησης» του εαυτού ή/και της ομάδας αναφοράς, είτε μέσω επανορισμού του αντικειμένου, ως προς το οποίο εκδηλώνεται η διάσταση απόψεων είτε μέσω αμοιβαίας προσπάθειας επιρροής και επαναβεβαίωσης της ενδο-ομαδικής συναίνεσης (Turner 1995).

Η εξήγηση της επιρροής βάσει του μηχανισμού κοινωνικής κατηγοριοποίησης και διαμόρφωσης της κοινωνικής ταυτότητας οδηγεί λοιπόν ξεκάθαρα στη θέση ότι, η επίτευξη επιρροής από μια εξω-ομαδική πηγή είναι αδύνατη. Δεν παραλείπεται βέβαια να τονιστεί ότι η διάκριση μεταξύ ομάδων δεν είναι στατικά δεδομένη αλλά είναι δυνατό να παραλλάξει. Κι αυτό, στο βαθμό που, στο πεδίο της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, οι διαστάσεις διομαδικής διάκρισης είναι δυνατό να διαφοροποιούνται ως προς το περιεχόμενο, την έκταση και τη σημασία τους.

Στη βάση αυτής της συλλογιστικής, οι θέσεις του συγκεκριμένου μοντέλου σχετικά με την επιρροή των μειονοτήτων θέτουν σαν αναγκαία συνθήκη για την επίτευξη μειονοτικής επιρροής το να έχει κατηγοριοποιηθεί η μειονοτική πηγή σαν ενδο-ομάδα. Στο βαθμό που στα πλαίσια της ενδο-ομάδας υπάρχει σύγκρουση μεταξύ πλειοψηφίας και μειονότητας, η μειονοτική επιρροή μειώνεται τόσο στο άμεσο όσο και στο έμμεσο επίπεδο. Στην περίπτωση, αντίθετα, που υπάρχει ευρύτερη διομαδική σύγκρουση, η απόσταση μεταξύ ενδο-ομαδικής μειονότητας και ενδο-ομαδικής πλειοψηφίας μειώνεται (κατά κάποιον τρόπο η μειονότητα επανακατηγοριοποιείται σαν ενδο-ομάδα), γεγονός που οδηγεί σε αύξηση της επιρροής της μειονότητας (David και Turner 1993).

4.4 Η σύγκρουση

Η πρόταση της σύγκρουσης ως εξηγητικής αρχής των φαινομένων επιρροής συνδέεται με την ανάδειξη και μελέτη της αγνοημένης πλευράς των εν λόγω φαινομένων, τα οποία αφορούν στη δυνατότητα των μειονοτήτων να παράγουν την καινοτομία και την κοινωνική αλλαγή.

Οι πρωτοποριακές εργασίες του Moscovici (1976, 1979, 1980, 1985) δίνουν έμφαση στην ποιοτική διάσταση της έννοιας **ενεργός μειονότητα**, ασκώντας κριτική στα θεωρητικά κενά του λειτουργικού μοντέλου επιρροής και στην αδυναμία του να εξηγήσει την παραγωγή επιρροής από άτομα ή ομάδες, που όχι μόνο δεν κατέχουν καμιάς μορφής εξουσία ή άλλου

κοινωνικού πλεονεκτήματος αλλά γίνονται αντικείμενο ισχυρότατων κοινωνικών πιέσεων και έντονων αρνητικών διακρίσεων. Ως μειονότητα θεωρείται κάθε οντότητα που, αμφισβητεί τις κυρίαρχες αξίες, αντιπροτείνει εναλλακτικές θέσεις και καθιστά την παρουσία της παραδειγματική, ως εγγυήτρια μιας μελλοντικής συναίνεσης.

Ο μηχανισμός πρόκλησης της σύγκρουσης στηρίζεται στη **σταθερότητα συμπεριφοράς**, η οποία στη συγχρονική της διάσταση ορίζεται σαν ενδο-ομαδική συναίνεση των απαντήσεων σ' ένα συγκεκριμένο ερέθισμα και στη διαχρονική της διάσταση ορίζεται σαν ομοφωνία και συνοχή των απαντήσεων σε μια σειρά διαδοχικών ερεθισμάτων (Faucheux και Moscovici 1967). Η σταθερή συμπεριφορά, μια συμπεριφορά εσωτερικά διαρθρωμένη, συνεπής και αποφασιστική προκαλεί σύγκρουση καθώς κλονίζει την εμπιστοσύνη στην κυρίαρχη άποψη δημιουργώντας αρχικά ανασφάλεια και αβεβαιότητα. Η αποφασιστική εμμονή και η ακλόνητη πεποίθηση της μειονότητας στην άποψή της προκαλεί ρωγμή στην κοινωνική συναίνεση δημιουργώντας ταυτόχρονα τις προϋποθέσεις για μια νέα λύση σε υπάρχοντα ζητήματα.

Καθώς τα βασικά σημεία της θεωρίας και των ερευνών, που εκπονήθηκαν στα πλαίσια του "γενετικού" μοντέλου του Moscovici, παρουσιάστηκαν λεπτομερώς στα αντίστοιχα κεφάλαια του συγγράμματος, θα περιοριστούμε εδώ στην υπενθύμιση των πιο σημαντικών στοιχείων, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε μεθοδολογικό επίπεδο, προκειμένου να δώσουμε, μέσα από μια "ιστορική" προοπτική, μια συμπυκνωμένη εικόνα της συνεισφοράς του συγκεκριμένου μοντέλου από την αρχική διατύπωση της θεωρίας της σταθερότητας μέχρι σήμερα.

Στα πρώτα πειράματα, τα οποία προσέφεραν τις αρχικές εμπειρικές αποδείξεις για τη σημασία της σταθερότητας ως αναγκαίας συνθήκης για την εμφάνιση μειονοτικής επιρροής (Faucheux και Moscovici 1967, Moscovici, Lage, Naffrechoux 1969) η σταθερή συμπεριφορά της μειονοτικής πηγής εγχειρηματοποιήθηκε σαν επαναληπτική εκφορά της ίδιας απάντησης στο ίδιο αντιληπτικό ερέθισμα. Η αλλαγή στον αντιληπτικό κώδικα των υποκειμένων αποτέλεσε την πρώτη απόδειξη της πραγματικής μεταστροφής, που προκαλεί η σταθερή μειονότητα στο ιδιωτικό επίπεδο επεξεργασίας των απαντήσεων.

Σε επόμενα πειράματα (Nemeth, Swedlund Kanki 1974, Nemeth και Wachtler 1973) η έννοια της σταθερότητας εμπλουτίζεται και παύει να ταυτίζεται αποκλειστικά και μόνο με την επαναληπτικότητα των απαντήσεων της πηγής. Τα ευρήματα των πειραμάτων αυτών οδηγούν στο συμπέρασμα ότι, αυτό που καθορίζει την αποτελεσματικότητα της μειονότητας δεν είναι η ένταση καθαυτή της σύγκρουσης, την οποία προκαλεί η επανάληψη της ίδιας απάντησης όσο η σημασία, που προσλαμβάνει η σύγκρουση στα μάτια των υποκειμένων καθώς και το περιεχόμενο των χαρακτηριστικών που τα υποκείμενα αποδίδουν στη μειονότητα και τη συμπεριφορά της.

Η ύπαρξη μιας εσωτερικής λογικής στις μειονοτικές απαντήσεις, που επιτρέπει τη συστηματική διακύμανση και προσαρμογή τους στις μεταβολές των εξωτερικών ερεθισμάτων ή η εκδήλωση μιας συμπεριφοράς, που να οδηγεί σε απόδοση χαρακτηριστικών αυτονομίας, εγκυρότητας και αυτοπεποίθησης βρίσκεται στη βάση αναγνώρισης του διακριτού χαρακτήρα και της ανυποχώρητης στάσης της μειονότητας, γεγονός που συνδέεται με την επίτευξη μεγαλύτερης επιρροής από μέρους της.

Στα ευρήματα των πειραμάτων αυτών διαφαίνεται η σημασία μιας παραμέτρου, η οποία γίνεται αντικείμενο συστηματικής μελέτης από την επόμενη γενιά ερευνών και η οποία θα αποτελέσει μια από τις πιο γόνιμες θεωρητικά προτάσεις του γενετικού μοντέλου. Πρόκειται ακριβώς για την παράμετρο που αφορά στις κοινωνικές αναπαραστάσεις, που διαμορφώνει ο στόχος επιρροής αναφορικά με την ίδια την πηγή και με τη σημασία της παρέμβασής της.

Η ανάπτυξη, προς την κατεύθυνση αυτή, του γενετικού μοντέλου από τα μέσα της δεκαετίας του '70 και μετά, συνδέεται με την ανάγκη προέκτασης και συμπλήρωσης της θεωρίας της σταθερότητας, δεδομένων κάποιων πειραματικών ευρημάτων (Doise και Moscovici 1969-70) που σχετικοποιούσαν τη σημασία της σταθερότητας ως ικανής συνθήκης της μειονοτικής επιρροής³⁷ αλλά και δεδομένων των περιορισμών - αν όχι συγχύσεων, που προκάλεσε σε επιστημολογικό και θεωρητικό επίπεδο η μεθοδολογική επιλογή αντιληπτικών πειραματικών έργων³⁸.

Η χρησιμοποίηση πειραματικών έργων, τα οποία αφορούν σε απόψεις και εκτιμήσεις πάνω σε κοινωνικά ζητήματα, διευκολύνουν πολλαπλά τη διεύρυνση του πλαισίου μελέτης της κοινωνικής επιρροής. Στις εργασίες των Mugny (1974) και Papastamou (1979) η χρήση έργων γνώμης εγγράφει τα φαινόμενα επιρροής στο πλαίσιο των σχέσεων εξουσίας και ιδεολογικής αντιπαράθεσης και στρέφει τον προβληματισμό στους κοινωνικούς όρους διαμόρφωσης των κριτηρίων ποιοτικής διάκρισης και αλληλεπίδρασης μεταξύ πλειονότητας και μειονότητας.

Η πρόταση του τριαδικού μοντέλου ανάλυσης των φαινομένων επιρροής από τον Papastamou (1979, βλ. επίσης Mugny 1982, Παπαστάμου και Μιούνη 2001) ξεπερνάει τη θεώρησή τους μέσα από το δυαδικό σχήμα "πλειοψηφία- μειοψηφία" και θέτει στο επίκεντρο

³⁷ Δείχνοντας ότι η επίδειξη σταθερής συμπεριφοράς από τη μειονότητα κατά τα αρχικά στάδια μιάς αλληλεπίδρασης προκαλεί αρνητική επιρροή.

³⁸ Υπενθυμίζουμε εδώ την κριτική ανάλυση του Παπαστάμου στο 4^ο κεφάλαιο του παρόντος συγγράμματος (ιδιαίτερα τις σελίδες 375-380), όπου επισημαίνεται η αναντιστοιχία ανάμεσα στη θεωρητική διεύρυνση της έννοιας «μειονότητα», που εισήγαγε ο Moscovici ασκώντας κριτική στο κλασικό πείραμα του Asch, και στις μεθοδολογικές επιλογές του ίδιου του Moscovici και των συνεργατών του στα πρώτα πειράματα, που έλεγξαν την υπόθεση της σταθερότητας της μειονοτικής συμπεριφοράς. Η χρήση αντιληπτικών πειραματικών υποδειγμάτων και ο σχεδιασμός των πειραμάτων, με τρόπο που η εγχειρηματοποίηση του μειονοτικού χαρακτήρα της πηγής να γίνεται βάσει του αριθμητικού κριτηρίου και με συνέπεια η μειονοτική οπτική να ταυτίζεται με το σφάλμα προκάλεσαν: α) την πριμοδότηση του κανόνα της αντικειμενικότητας και β) την ενίσχυση του δυαδικού τρόπου πρόσληψης της κοινωνιοψυχολογικής πραγματικότητας, μέσω του αντιθετικού σχήματος πλειοψηφία - μειοψηφία.

την αλληλεπίδραση μεταξύ πηγών και στόχων επιρροής, με γνώμονα την ποιοτική διάσταση του ορισμού της ταυτότητάς τους. Εκτός από τη σχέση άμεσου και έμμεσου ελέγχου, που ασκεί η εξουσία στον πληθυσμό³⁹, επισημαίνεται από το τριαδικό μοντέλο η ανταγωνιστική σχέση μεταξύ εξουσίας και μειονοτήτων, στην οποία διακύβευμα αποτελεί ο πληθυσμός. Η ενεργός μειονότητα αμφισβητώντας σταθερά τις κυρίαρχες αξίες δεν έρχεται σε σύγκρουση μόνο με τους φορείς εξουσίας. Συγκρούεται και με τον πληθυσμό, στο βαθμό που ο τελευταίος ασπάζεται την κυρίαρχη ιδεολογία. Σ' αυτό το πλαίσιο αξιοποιείται η εννοιολογική διάκριση του Mugny (1974, 1975) ανάμεσα σε δύο διαφορετικές στρατηγικές μειονοτικής επιρροής : α) Το **είδος συμπεριφοράς**, το οποίο συνιστά το μηχανισμό που διέπει τη σχέση της μειονοτικής πηγής με την εξουσία, αφορά στη σχέση της με το αντικείμενο επιρροής και καλύπτει τον τρόπο με τον οποίο αρθρώνει την εναλλακτική της επιχειρηματολογία. β) Το **είδος διαπραγμάτευσης**, το οποίο αποτελεί το μηχανισμό διευθέτησης της σύγκρουσης, που η μειονότητα προκαλεί στον πληθυσμό προσπαθώντας να τον επηρεάσει, αμφισβητώντας θέσεις, τις οποίες, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, αυτός αποδέχεται.

Σε μια πληθώρα πειραματικών ερευνών πεδίου, οι Mugny και Papastamou μελέτησαν τον τρόπο επίδρασης και την αποτελεσματικότητα δύο ειδών διαπραγμάτευσης: της **ευλιγισίας** και της **ακαμψίας**. Η υιοθέτηση ενός ευλίγιστου είδους διαπραγμάτευσης, η τήρηση δηλαδή μετριοπαθούς στάσης από τη μειονότητα, ώστε να αφήνονται κάποια περιθώρια συμβιβασμού με το στόχο επιρροής, φάνηκε γενικά ότι διευκολύνει τη διάδοση των άμεσων θέσεων της μειονοτικής πηγής. Από την άλλη πλευρά, η επίδειξη άκαμπτης συμπεριφοράς από τη μειονότητα, η εμμονή δηλαδή με ακρότητα στις θέσεις της χωρίς να προβαίνει σε κανενός είδους παραχώρηση, φάνηκε στα πρώτα πειράματα να οδηγεί σε αποτυχία άσκησης επιρροής. Η αποτυχία αυτή φάνηκε μάλιστα να συμβαδίζει μ' έναν "επισκiasμό" της πρόσληψης της σταθερότητας από την ακαμψία, με συνέπεια μια συνολική αναδιοργάνωση της αναπαράστασης της μειονοτικής παρέμβασης γύρω από αυτή τη διάσταση, οποία καθίσταται κεντρική.

Ωστόσο, επόμενα πειράματα έδειξαν ότι, η επενέργεια του κάθε είδους διαπραγμάτευσης δεν είναι τόσο μονολιθική και ότι ο τρόπος που προσανατολίζουν η ευλιγισία και η ακαμψία την επεξεργασία της σύγκρουσης, την οποία προκαλεί η μειονοτική συμπεριφορά, καθορίζεται από την αλληλεπίδρασή τους με άλλες παραμέτρους του κοινωνιοψυχολογικού πεδίου. Πέρα από τη δυνατότητα της ευλίγιστης διαπραγμάτευσης να διευκολύνει την άμεση μειονοτική επιρροή, η υιοθέτηση της ακαμψίας εμφανίζεται

³⁹ Πρόκειται για τις δύο συνιστώσες που συγκροτούν την πλειονότητα

περισσότερο πολυδιάστατη καθώς, αποδεικνύεται να απελευθερώνει την έμμεση επιρροή, όταν συντρέχουν συγκεκριμένες προϋποθέσεις⁴⁰.

Η επόμενη γενιά ερευνών, από τις αρχές της δεκαετίας του '80 και μετά, επεκτείνει τη μελέτη των ειδών διαπραγμάτευσης αξιοποιώντας ορισμένα στοιχεία από τη θεωρία της "επιρροής αναφορικής πληροφορίας" του Turner και εισάγοντας την προβληματική των διομαδικών σχέσεων στην προσέγγιση της μειονοτικής επιρροής.

Τα πειράματα της περιόδου αυτής αποδεικνύουν ότι η αποτελεσματικότητα των μειονοτήτων στο να διαδίδουν τις ιδέες τους, δεν καθορίζεται δεσμευτικά από το ήδη υπάρχον πλαίσιο κατηγοριοποίησης του κοινωνιοψυχολογικού πεδίου, το οποίο, σύμφωνα με τις κλασσικές θεωρίες, είναι εξ ορισμού δυσμενές για τις μειονότητες. Αντίθετα, φαίνεται ότι η προσαρμογή του περιεχομένου και της υψής της μειονοτικής επιχειρηματολογίας δίνει στις μειονοτικές πηγές τη δυνατότητα να θέτουν όρια στις εναντίον τους διακρίσεις κατορθώνοντας πολλές φορές να αντιστρέφουν τη λογική των διακρίσεων αυτών προς όφελός τους. Κάθε φορά που παρατηρείται αυξημένη μειονοτική επιρροή, αυτή είναι αποτέλεσμα της αντίφασης, η οποία δημιουργείται μεταξύ των αξιολογήσεων και των αποδόσεων, που ήδη υπάρχουν λόγω της κατηγοριοποίησης, και των νέων σημασιών, που προκύπτουν από τον τρόπο παρέμβασης των μειονοτήτων. Το είδος συμπεριφοράς και το είδος διαπραγμάτευσης λοιπόν αποκτούν το ρόλο τους ως στρατηγικές επιρροής εισάγοντας «κοινωνιογνωστικές αμφισημίες» και υπερβαίνοντας το πλαίσιο κατηγοριοποιήσεων⁴¹. Αντίθετα, στις «προβλέψιμες» περιπτώσεις, όταν δηλαδή η υιοθετούμενη στρατηγική επιβεβαιώνει τις αρχικές σημασίες και αποδόσεις, που προέρχονται από τη λογική της κατηγοριοποίησης, καμία άσκηση επιρροής δεν είναι εφικτή.

Σε γενικές γραμμές βέβαια, οι μειονότητες εμφανίζουν αδυναμία να διαδώσουν άμεσα τις θέσεις, που υποστηρίζουν, λόγω του ότι κατηγοριοποιούνται εύκολα ως εξω-ομάδες και εξαιτίας του ότι η συμπεριφορά και η ταυτότητά τους ενεργοποιούν κοινωνικές διακρίσεις εναντίον τους καθιστώντας προβληματική την προσέγγιση του πληθυσμού μαζί τους. Καταγράφεται ωστόσο η δυνατότητα, που έχουν, να ασκούν επιρροή μετά από ένα διάστημα χρονικής καθυστέρησης και σε τοποθετήσεις, οι οποίες συνδέονται νοηματικά έμμεσα με τις θέσεις που προβάλλουν. Σε κάθε τέτοια περίπτωση, η κοινωνιογνωστική επεξεργασία του

⁴⁰ Πιο συγκεκριμένα, όταν τα υποκείμενα οδηγούνται πειραματικά να συμφωνήσουν με τις μειονοτικές θέσεις (Mugny και Papastamou 1975-76), όταν αυξάνεται ο αριθμός των μειονοτικών πηγών που προβάλλουν την ίδια τοποθέτηση (Mugny και Papastamou 1980), όταν οι πηγές αυτές συνεργάζονται μεταξύ τους (Papastamou 1979), όταν η αποδοχή των μειονοτικών απόψεων δεν προβάλλεται ως ρυθμιστική για την ταύτιση του πληθυσμού με τη μειονότητα (Mugny και Papastamou 1982-83) και όταν προκαλείται στα υποκείμενα μια αυξημένη αίσθηση ομοιότητας με τη μειονοτική πηγή (Mugny και Papastamou 1982).

⁴¹ Χαρακτηριστική απόδειξη παρέχει το πείραμα των Mugny και Perez (1985) στο οποίο η μεγαλύτερη επιρροή ασκείται από την ενδο-ομαδική μειονότητα, η οποία υιοθετεί ξενόφιλη επιχειρηματολογία επιτακτικά διατυπωμένη και από την εξω-ομαδική μειονότητα, η οποία προβάλλει ένα ξενόφιλο λόγο κοινωνικοπολιτικής έμπνευσης αλλά διατυπωμένο μ' ένα τρόπο περισσότερο μετριοπαθή. Βλ. επίσης Mugny και Perez (1986), Perez και Mugny (1989).

στόχου επιρροής πρέπει να είναι τέτοια, ώστε να αποδίδεται κάποια νομιμότητα στη μειονοτική παρέμβαση. Με την έννοια ότι, ο τρόπος που η μειονότητα τοποθετείται στο αντικείμενο επιρροής και ρυθμίζει τη σχέση της με τον πληθυσμό οδηγεί τον τελευταίο στο να θεωρήσει τη μειονοτική παρέμβαση ρεαλιστική, αξιόπιστη και ότι ανταποκρίνεται στα δεδομένα της πραγματικότητας.⁴²

Η ενσωμάτωση του διομαδικού επιπέδου ανάλυσης στη μελέτη της μειονοτικής επιρροής συντέλεσε σημαντικά στον εντοπισμό, σε θεωρητικό επίπεδο, του μηχανισμού, που εξηγεί την ποιοτικά ιδιάζουσα επιρροή, που ασκούν οι μειονότητες⁴³. Όλα τα πειράματα του Perez (ενδεικτικά : Perez και Mugny 1986, 1987, 1989) αποδεικνύουν ότι αναγκαία συνθήκη για την επίτευξη μειονοτικής επιρροής είναι η **αποσύνδεση**, από την πλευρά του στόχου επιρροής, των **διαδικασιών κοινωνικής σύγκρισης και επικύρωσης**. Στην περίπτωση που πλειοψηφία και μειονότητα βρίσκονται στην ίδια ομάδα υπαγωγής, όταν υφίσταται εμφανές και αυξημένο κόστος ταύτισης των υποκειμένων με τη μειονότητα και όταν αυτή αξιολογείται σ' ένα μονοδιάστατο πλαίσιο εκτιμήσεων, διαμορφώνεται μια κατάσταση σύγκρουσης ταύτισης. Σε μια τέτοια κατάσταση πίεσης για αποκατάσταση της συναίνεσης, η κοινωνική σύγκριση καθίσταται δεσμευτική και παρεμποδίζει τη διαδικασία επικύρωσης, καθώς προσανατολίζει τα υποκείμενα στην αποφυγή αυτοαπόδοσης των χαρακτηριστικών, που συνεπάγεται η προσέγγιση των θέσεων της μειονότητας. Όταν αντίθετα, πλειοψηφία και μειονότητα αξιολογούνται σ' ένα πλαίσιο ανεξάρτητων εκτιμήσεων ή όταν οι δυο οντότητες διαφέρουν ως προς την κατηγοριακή ένταξη, η κοινωνική σύγκριση χάνει τον κανονιστικό της χαρακτήρα, οπότε, παρά τις όποιες αρνητικές εκτιμήσεις εναντίον της μειονοτικής πηγής, αναγνωρίζεται η ιδιαιτερότητά της και προσλαμβάνεται ο εναλλακτικός χαρακτήρας των

⁴² Χαρακτηριστική απόδειξη προς την κατεύθυνση αυτή προσφέρουν δύο πειράματα, που χρησιμοποιούν το υπόδειγμα της ξενοφοβίας. Στο πείραμα των Mugny, Kaiser και Papastamou (1983) μια χρονικά καθυστερημένη διάδοση έμμεσων θέσεων επιτυγχάνεται μόνο από μια αλλοδαπή μειονότητα, η οποία προβάλλει ξενόφιλες θέσεις με ανθρωπιστικό χαρακτήρα και της οποίας η συμπεριφορά ερμηνεύεται από τα υποκείμενα σαν αντικειμενική, σαν έκφραση της εθνικής της κουλτούρας και δικαιολογείται, στα μάτια των υποκειμένων από την άσχημη παραχείριση των αυτόχθονων προς τους αλλοδαπούς. Επίσης, στο πείραμα των Kaiser και Mugny (1987) παρατηρείται το ίδιο φαινόμενο βραδυφλεγούς επενέργειας, όταν η παρέμβαση της μειονότητας υπέρ των ξένων σε δύο διαφορετικές χρονικές περιόδους προβάλλεται τη δεύτερη φορά σαν αντίδραση σε εξωτερικές αντικειμενικές συνθήκες, καθώς αποτελεί απάντησή της στην απόλυση ξένων εργατών από μια Ελβετική εταιρεία.

⁴³ Η υπαρξη ποιοτικής διαφοράς μεταξύ πλειονοτικής και μειονοτικής επιρροής αποτέλεσε μια από τις κεντρικές θεωρητικές προτάσεις του γενετικού μοντέλου επιρροής (Moscovici 1980, 1985). Η διαφορά αυτή αποδίδεται, κατά τον Moscovici, στην ενεργοποίηση ξεχωριστών κοινωνιογνωστικών διεργασιών. Οι πλειονοτικές πηγές ενεργοποιούν μια **διαδικασία κοινωνικής σύγκρισης**, κατά την οποία ο στόχος αντιπαραβάλλει την εκτίμησή του στην εκτίμηση της πλειοψηφίας, δέχεται πιέσεις για συμμόρφωση .. ή για αποκατάσταση της συναίνεσης και συνακόλουθα υφίσταται την επιρροή της πλειοψηφικής πηγής στο επίπεδο της δημόσιας απάντησης, αμέσως μετά την έκθεση στη διαδικασία επιρροής και αναφορικά με θέσεις, που προβάλλει άμεσα η πηγή. Αντίθετα, οι μειονοτικές πηγές ενεργοποιούν μια **διαδικασία επικύρωσης**. Ο στόχος επιρροής, όντας υποχρεωμένος να επεξεργαστεί τη σύγκρουση, που εισάγει η μειονοτική παρέμβαση, τόσο στο σχεσιολογικό επίπεδο όσο και στο επίπεδο του περιεχομένου των θέσεων που προτείνει (βλ. Mugny και Papastamou 1984), προβαίνει σε μια δραστηριότητα καταγραφής και αναγνώρισης της ιδιαιτερότητάς της. Η δραστηριότητα αυτή καταλήγει στο φαινόμενο της μεταστροφής, το οποίο καταγράφεται είτε στο επίπεδο της ιδιωτικής απάντησης είτε μετά από μια χρονική καθυστέρηση είτε αφορά τοποθετήσεις, που συνδέονται έμμεσα με τις μειονοτικές θέσεις.

θέσεων της. Η επεξεργασία μιας τέτοιας "αμφίσημης" αναπαράστασης της μειονότητας επιτρέπει τον εντοπισμό της οργανωτικής αρχής της μειονοτικής επιχειρηματολογίας και την ενεργοποίησή της σε έμμεσες τοποθετήσεις και διαστάσεις, που δε θίγονται μεν άμεσα από το μειονοτικό λόγο αλλά εντάσσονται στη λογική του.

Κατά τη δεκαετία του '80, αναπτύσσεται ένας άλλος άξονας ερευνών, ο οποίος ενσωματώνοντας στοιχεία και του ιδεολογικού επιπέδου ανάλυσης και ακολουθώντας μια "αντίστροφη" πορεία στη μελέτη της μειονοτικής επιρροής συνεισφέρει επίσης στην εμπάθυνση της γνώσης για τις διαδικασίες επιρροής. Πρόκειται για την ερευνητική δραστηριότητα, που αναφέρεται συστηματικά στη μελέτη των στρατηγικών ιδεολογικής αντίστασης στην επιρροή των μειονοτήτων. Ιδιαίτερα οι εργασίες του Papastamou (ενδεικτικά: 1986, 1987, 1989, 1993) πάνω στην ψυχολογιοποίηση αποδεικνύουν ότι, αυτή ακριβώς η εγκαθίδρυση ενός άμεσου δεσμού αιτιότητας ανάμεσα στη συγκρουσιακή συμπεριφορά μιας μειονοτικής πηγής και στα ιδιοσυγκρασιακά της ψυχολογικά χαρακτηριστικά είναι σε θέση να αναστέλλει επιλεκτικά, εκτός από την άμεση και την έμμεση επιρροή των μειονοτικών πηγών. Σε αντίθεση με άλλους τρόπους πρόσληψης της μειονοτικής παρέμβασης, οι οποίοι λειτουργούν σε κάποιο βαθμό σαν στρατηγικές αντίστασης στη διάδοση των άμεσων μειονοτικών θέσεων⁴⁴, καταγράφεται μια ειδοποιός "ανωτερότητα" της ψυχολογιοποίησης να αναστέλλει επιλεκτικά και τη διάδοση των έμμεσων μειονοτικών θέσεων. Η καταλυτική διαβρωτική δράση της ψυχολογιοποίησης σε κάθε επίπεδο της μειονοτικής επιρροής οφείλεται στο γεγονός ότι η συγκεκριμένη στρατηγική παρεμποδίζει την αποσύνδεση των διαδικασιών κοινωνικής σύγκρισης και επικύρωσης⁴⁵, επιλύοντας αυτόματα τη φύγκρωση, μέσω της ερμηνείας των μειονοτικών ιδεών σαν αποτέλεσμα της ανισορροπίας, της ακαμψίας και της έλλειψης αντικειμενικότητας του φορέα τους.⁴⁶

Στις αρχές της δεκαετίας του '90 γίνεται μια συστηματική προσπάθεια θεωρητικής και μεθοδολογικής ενοποίησης των μελετών πάνω στα φαινόμενα επιρροής, με γνώμονα την εξηγητική αρχή της σύγκρουσης. Η προσπάθεια αυτή καταγράφεται στο βιβλίο των Perez και Mugny «Θεωρία Επεξεργασίας της Σύγκρουσης» (1993) και ξεκινάει από τη θεωρητική

⁴⁴ Αναφερόμαστε στην επίκληση της μειονοτικής ακαμψίας, που παρεμποδίζει σε πολλές περιπτώσεις την αναγνώριση της σταθερότητας συμπεριφοράς αλλά και στη "συνήθη" λειτουργία της κοινωνικής κατηγοριοποίησης, που εξοβελίζει μια μειονοτική πηγή εκτός των ορίων της ενδο-ομάδας. Επίσης, υπενθυμίζουμε τη λειτουργία της γνωστικής ακύρωσης, της άρνησης δηλαδή της αληθοφάνειας και του ρεαλισμού των μειονοτικών θέσεων (Moscovici, Mugny και Perez 1984-85, Perez Mugny και (Moscovici 1986, Moscovicí 1987), η οποία παρά το γεγονός ότι παρεμποδίζει επίσης την άμεση μειονοτική επιρροή εμπλέκει το υποκείμενο σε μια ακούσια επισήμανση και αποδοχή της οργανωτικής αρχής των συγκρουσιακών θέσεων της μειονότητας, ιδιαίτερα μετά από ένα διάστημα χρονικής καθυστέρησης.

⁴⁵ Σε αντίθεση με τις άλλες στρατηγικές αντίστασης, οι οποίες προσανατολίζουν τη γνωστική διεργασία του στόχου επιρροής άλλωτε προς τη σχεσιολογική διάσταση της σύγκρουσης (όπως η ακαμψία και η κοινωνική κατηγοριοποίηση) άλλωτε προς τη διάσταση περιεχομένου (όπως η γνωστική ακύρωση).

τοποθέτηση ότι σε κάθε διαδικασία επιρροής, ο στόχος είναι αναγκασμένος να επεξεργαστεί κάποιας μορφής σύγκρουση, η οποία εμφανίζεται σαν αποτέλεσμα της επαφής του με μια εκτίμηση διαφορετική από τη δική του πάνω σ' ένα συγκεκριμένο αντικείμενο. Η διαφορά των εκτιμήσεων μεταξύ πηγής και στόχου, που συνιστά προαπαιτούμενο για κάθε διαδικασία επιρροής, αποκτά συγκεκριμένες σημασίες ανάλογα με τη φύση του αντικειμένου αναφοράς και την ταυτότητα της πηγής. Η συγκεκριμένη προσέγγιση συμπληρώνεται, σε μεθοδολογικό επίπεδο, με τη συστηματική καταγραφή των εφαρμογών της πειραματικής μεθόδου στη μελέτη των φαινομένων επιρροής, δεδομένου ότι, όπως δηλώνεται ρητά, η πειραματική μέθοδος δίνει τη δυνατότητα εγχειρηματοποίησης του τρίπολου «πηγή-αντικείμενο-υποκείμενο» και αποτύπωσης της αλληλεπίδρασης, κατά την οποία ο στόχος επεξεργάζεται τη σύγκρουση, που εισάγει η διαφωνία του με την πηγή. Προτείνεται μια τυπολογία των πειραματικών έργων, τα οποία κατά καιρούς έχουν χρησιμοποιηθεί⁴⁷ και ταξινομούνται τα πάσης φύσεως ευρήματα με γνώμονα τις υποθέσεις ότι α) ο ίδιος βαθμός διαφοράς στην εκτίμηση δυο διαφορετικών πηγών για το ίδιο πειραματικό έργο οδηγεί σε διαφορετική επεξεργασία της σύγκρουσης β) ο ίδιος βαθμός διαφοράς στην εκτίμηση μιας πηγής για δυο διαφορετικά πειραματικά έργα οδηγεί σε διαφορετική επεξεργασία της σύγκρουσης και γ) σε διαφορετικές επεξεργασίες της σύγκρουσης αντιστοιχούν διαφορετικά επίπεδα επιρροής.

Η συγκεκριμένη οπτική προσφέρει μια συστηματική ταξινόμηση των πειραματικών ευρημάτων σχετικά με τη μειονοτική επιρροή αλλά και εξηγεί τα φαινόμενα πλειονοτικής επιρροής, προσπαθώντας να άρει τα στεγανά μεταξύ του γενετικού και του λειτουργικού μοντέλου και να φωτίσει τα διάφορα φαινόμενα επιρροής μέσα από την οπτική της διυποκειμενικής αλληλεπίδρασης.

Η Θεωρία Επεξεργασίας της Σύγκρουσης αποτελεί μια έκφραση ωριμότητας του εξηγητικού μοντέλου, που βασίζεται στη σύγκρουση, και ίσως έκφρασής του ως μιας αναγνωρισμένης οπτικής των φαινομένων επιρροής, η οποία πιθανώς να λειτουργεί σαν αντίπαλο δέος στα κλασικά μοντέλα. Χωρίς βέβαια να μπορούμε στον πειρασμό να αποδώσουμε οποιεσδήποτε προθέσεις επιστημονικού επεκτατισμού δεν μπορούμε, πέρα από το να μην αναγνωρίσουμε τις διαφορές μεταξύ των ποικίλων προσεγγίσεων της επιρροής, να μην εντοπίσουμε και κάποια σημεία αλληλοσυμπληρωματικότητας ή συμβατότητας μεταξύ τους. Ειδικά μάλιστα όταν προτείνονται⁴⁸ τρόποι σύνθεσης των επιμέρους πραγματικοτήτων της επιρροής κάτω από σαφείς θεωρητικές και μεθοδολογικές οπτικές, οι οποίες, χωρίς να υποτάσουν τον πλούτο της κοινωνιοψυχολογικής

⁴⁶ Κατά κάποιο τρόπο, η κοινωνική σύγκριση εποικίζει επιλεκτικά τη διαδικασία επικύρωσης, με αποτέλεσμα οι συγκρουσιακές μειονοτικές θέσεις να εξηγούνται σαν άμεση συνέπεια των αναπαραστάσεων της μειονοτικής πηγής σαν σταθερά παρεκκλίνουσας οντότητας από τον κανόνα της πλειοψηφίας.

⁴⁷ βάσει α) του αν θεωρείται ή όχι ότι υπάρχει σωστή απάντηση και β) αν το πειραματικό έργο εμπλέκει ή όχι το υποκείμενο κοινωνικά.

⁴⁸ Όπως μέσα από τη Θεωρία Επεξεργασίας της Σύγκρουσης

πραγματικότητας σε οποιαδήποτε απόλυτα κανονιστική εξηγητική αρχή, επιτρέπουν την αποτύπωση φαινομένων, τον εντοπισμό των μηχανισμών τους και την ερμηνεία των πιθανών αντιφάσεών τους.

5. «ΝΟΜΙΜΕΣ» ΑΝΤΙΠΑΡΑΡΘΕΣΕΙΣ

Αν αφιερώσαμε κάπως περισσότερο χώρο στην παρουσίαση της σύγκρουσης, το κάναμε επειδή η παράδοση ερευνών που στηρίχτηκε στη συγκεκριμένη εξηγητική αρχή αποτέλεσε ένα ποιοτικό άλμα στη μελέτη των διαδικασιών επιρροής. Καταρχάς εμπλούτισε την έννοια της επιρροής και έφερε στην επιφάνεια την πραγματικότητα της καινοτομίας και της ιδεολογικής μεταστροφής.

Αποκαλύπτοντας τους μηχανισμούς, που διέπουν τη μειονοτική επιρροή διόρθωσε τη σύγχυση, που είχαν προκαλέσει οι κλασσικές θεωρίες συμμόρφωσης, ταυτίζοντας την άσκηση επιρροής με την άσκηση εξουσίας και απολυτοποιώντας, στο εξηγητικό επίπεδο, τη σημασία του μηχανισμού της ψυχολογικής εξάρτησης του στόχου από την πηγή.

Η σύγκρουση αποδείχτηκε πραγματικά μια ιδιαίτερα γόνιμη παράμετρος στη μελέτη της κοινωνικής σκέψης. Δημιούργησε ένα ανοιχτό πεδίο για την ανάλυση των διαδικασιών επιρροής, εγχειρηματοποιώντας μια μεγάλη γκάμα παραμέτρων του πλαισίου διυποκειμενικής αλληλεπίδρασης και διαρθρώνοντας, με αρκετή επιτυχία, τα διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης της κοινωνιοψυχολογικής πραγματικότητας. Έτσι, όχι μόνο απέφυγε την υποβολή των φαινομένων επιρροής αποκλειστικά και μόνο σε μηχανισμούς ενός επιπέδου ανάλυσης αλλά κατέστησε δυνατή μια περισσότερο ολιστική προσέγγισή τους. Αυτό αποδεικνύεται από την πληθώρα εμπειρικών αποτυπώσεων της επιρροής, μέσω ποικίλων τρόπων μέτρησής της και αντίστοιχα θεωρητικής της σύλληψης τόσο σε επίπεδο σχετικό με ατομικές γνωστικές διεργασίες όσο και με αλλαγές, που αφορούν την πρόσληψη του κοινωνικού πεδίου, την ιδεολογική λειτουργία, το μετασχηματισμό κοινωνικών κανόνων και τη διαμόρφωση του «πνεύματος των καιρών». Αποδεικνύεται όμως και από κάτι ακόμα. Από το γεγονός ότι η αλληλεπιδραστική οπτική του γενετικού μοντέλου κατέστησε δυνατή τη μελέτη όχι μόνο του βαθμού κανονιστικότητας αλλά και των ορίων της επίδρασης κάποιων παραμέτρων, οι οποίες στην παράδοση των άλλων εξηγητικών αρχών επείχαν θέση απόλυτων εξηγητικών θεμελίων και συνάμα ανυπέρβλητων σταθερών της κοινωνιοψυχολογικής πραγματικότητας.

Αναφέραμε παραπάνω ότι το γενετικό μοντέλο εύκολα μπορεί να θεωρηθεί σαν το αντίπαλο δέος έναντι των κλασσικών μοντέλων προσέγγισης της επιρροής. Σε κανένα σημείο της θεωρητικής και ερευνητικής παραγωγής του βέβαια δε θα εντοπίσει κανείς διάθεση «ακύρωσης» ή μείωσης της συνεισφοράς άλλων προσεγγίσεων. Αυτό όμως που θα βρεί σίγουρα είναι μια έμπρακτη και σε μεγάλο βαθμό επιτυχημένη προσπάθεια σύνθεσης

μιας πληρέστερης εικόνας για την έννοια και τις πραγματικότητες της επιρροής. Δεν πρέπει βέβαια να ξεχνάμε ότι κάθε δραστηριότητα της κοινωνικής σκέψης δεν εκτυλίσσεται εν κενώ και πως ό,τι λέγεται, γράφεται ή γίνεται από το κοινωνικό υποκείμενο συμβαίνει πάντα σε αναφορά με τον άλλο. Άρα, προκειμένου να έχουμε μια όσο το δυνατό σωστή οπτική για τα πράγματα οφείλουμε να ρίξουμε φώς στο διάλογο, στην αντιπαράθεση ή στην ασυνενοησία μεταξύ διαφορετικών προσεγγίσεων της ίδιας πραγματικότητας.

Στην πραγματικότητα της επιρροής δεν μπορεί κανείς να μην αναγνωρίσει το γεγονός ότι η ιστορία του γενετικού μοντέλου έκανε πράξη πολλά από τα φαινόμενα τα οποία έφερε στην επιφάνεια και ανέλυσε. Αναφερόμαστε στο ότι από τα πρώτα του στάδια το μοντέλο της σύγκρουσης υπήρξε το ίδιο συγκρουσιακό. Συνάντησε τρομερές δυσκολίες στο να γίνει αποδεκτό και υπέστη αρκετές προσπάθειες υποβάθμισης της σημασίας του και ενσωμάτωσής του στα κυρίαρχα μοντέλα (Latane και Wolf 1981, Wolf 1977, 1979, Doms 1978, Doms και van Avermaet 1980, Kruglanski και Mackie 1990, Eagly και Chaiken 1993, Wood 2000).

Τα βασικά σημεία κριτικής έδειχναν την απροθυμία εγκατάλειψης του μηχανισμού της εξάρτησης και τη δυσκολία να γίνουν αποδεκτές οι ποιοτικές διαφορές στην επιρροή, που ασκείται από πλειονοτικούς και μειονοτικούς φορείς, καθώς και οι διαφορετικοί κοινωνιοψυχολογικοί μηχανισμοί, που τις προκαλούν. Επιπλέον, αρκετά κρίσιμα σημεία του μοντέλου της σύγκρουσης παρανοήθηκαν ή αλλοιώθηκαν. Δεν δόθηκε, για παράδειγμα, η απαιτούμενη έμφαση στην ποιοτική διάσταση της έννοιας της μειονότητας. Αντίθετα, η μειονοτική πηγή έγινε αντιληπτή απλά και μόνο σαν «αριθμητική μειοψηφία». Επίσης, η διάκριση ανάμεσα στη διαδικασία της κοινωνικής σύγκρισης και στη διαδικασία επικύρωσης προβλήθηκε σαν παρόμοια με τη διάκριση κανονιστικής και πληροφοριακής επιρροής (Deutsch και Gerard 1955), όπου η μεν πρώτη αντιστοιχεί στην πλειονοτική επιρροή και η δεύτερη στην επιρροή της μειονότητας, η οποία θεωρείται ότι εισάγει «πληροφοριακή σύγκρουση».

Πρόκειται για μια κατάσταση, η οποία θυμίζει έντονα μια από τις ιδιαιτερότητες της κοινωνικής σκέψης και έναν από τους κεντρικούς μηχανισμούς λειτουργίας των κοινωνικών αναπαραστάσεων: Προκειμένου να δαμαστεί το άγνωστο, πρέπει να προσληφθεί και να ανακατασκευαστεί στα μέτρα του οικείου σχήματος, ώστε να λειανθούν ή να αποσιωπηθούν τα δυναμικά εκείνα στοιχεία, τα οποία μπορεί να αποδειχτούν διαταρακτικά για την οπτική του προσλαμβάνοντος υποκειμένου⁴⁹.

⁴⁹ Ενδεικτική, σχετικά με τα όσα αναφέρουμε, είναι η μεταχείριση, που επιφυλάσσεται στο μοντέλο της σύγκρουσης από την τέταρτη έκδοση του Handbook of Social Psychology (1998, Gilbert, Fiske & Lindsey eds., The McGraw-Hill, New York). Τα δυο κεφάλαια, όπου γίνεται “εκτενής” αναφορά – της τάξης της μιάς ή δύο σελίδων- στην αρχή της σύγκρουσης είναι, το μόνον ένα των Cialdini και Trost με τίτλο: “Social Influence : Social Norms, Conformity and Compliance” όπου εμφανώς δε γίνεται καμιά αναφορά (ούτε καν στον τίτλο) στην προβληματική της καινοτομίας και το δεύτερο των Levine και Moreland, το οποίο τιτλοφορείται “Small

Ταυτόχρονα καταγράφονται σε πρόσφατες έρευνες, που ακολουθούν την προβληματική της αλλαγής των κοινωνικών στάσεων, ευρήματα, τα οποία ήδη έχουν επιτευχθεί πριν αρκετά χρόνια από πειράματα του γενετικού μοντέλου⁵⁰. Κάτι το οποίο, δε θάταν υπερβολή να θεωρηθεί σαν φαινόμενο «κοινωνικής κρυπτομνησίας», καθώς στοιχεία της προβληματικής μιας συγκεκριμένης οπτικής ενσωματώνονται σε μια άλλη, χωρίς ωστόσο σαφή αναγνώριση και αναφορά στον εμπνευστή τους και πάντως σίγουρα περιβεβλημένα με μια διαφορετική και πιο «εύπεπτη» εννοιολόγηση.

Οι διαμάχες, η ασυμμετοχή, η παράλληλη πορεία των διαφορετικών μοντέλων προσέγγισης της επιρροής είναι όχι μόνο εύλογες αλλά ίσως αναπόφευκτες⁵¹ και πάντως σίγουρα πραγματικές. Η προσέγγιση και η ανάλυσή τους είναι, νομίζουμε, αναγκαία προκειμένου να αποκαλύψουμε την υφή και την κοινωνική σημασία της γνώσης, που προσφέρει η Κοινωνική Ψυχολογία ή οι διαφορετικές Κοινωνικές Ψυχολογίες. Ειδικά μάλιστα όταν προσπαθούν να προσεγγίσουν (η καθεμία με τον τρόπο της) ένα θέμα τόσο σύνθετο όσο η κοινωνική επιρροή, το οποίο καλύπτει (θα το επαναλάβουμε για πολλοστή φορά) φαινόμενα διαφορετικής τάξεως και σημασίας, που συνδέονται με την αλλαγή των ατομικών εκτιμήσεων, την πρόσληψη των αντικειμένων του πεδίου συνύπαρξης, το μετασχηματισμό των κοινωνικών σχέσεων και την επεξεργασία των όρων δόμησης, διατήρησης και μεταβολής του κοινωνιοψυχολογικού πεδίου.

Ταυτόχρονα βέβαια, δε μπορούμε να αγνοήσουμε το πολιτικά ορθό αίτημα της «συνεργασίας», της «σύγκλισης» ή της «σύνθεσης» των διαφορετικών προσεγγίσεων, το οποίο πιθανώς να συγκαλύπτει ιμπεριαλιστικές τάσεις απορρόφησης της μίας προσέγγισης από την άλλη αλλά και πιθανώς, πολύ απλά, να εκφράζει το αίτημα εύρεσης ολιστικών λύσεων σε ζητήματα, που μέχρι σήμερα παραμένουν ανυπέβλητα ή προσεγγίζονται αποσπασματικά.

Πέρα λοιπόν από το εύκαίο, το εφικτό ή το πιθανό της συνεργασίας, της σύνθεσης ή της υπέρβασης των διαφορών μεταξύ των επιμέρους προσεγγίσεων υπάρχει το δεδομένο της δραστηριότητας του κάθε μοντέλου σ ένα κοινό τόπο, που δεν είναι άλλος από τη μελέτη της αλλαγής. Η ανάλυση των επιστημολογικών θεωρητικών και μεθοδολογικών προϋποθέσεων και παραδοχών της κάθε προσέγγισης αλλά και της ιδεολογίας, που αυτή αναπαράγει ή δημιουργεί αποτελεί αναγκαίο βήμα, όχι μόνο για την πρόταση γόνιμων

Groups” και δείχνει να αναπαράγει το δυικό σχήμα πλειοψηφία- μειοψηφία, με τρόπο που η προσέγγιση δεν ξεπερνάει το διατομικό επίπεδο ανάλυσης.

⁵⁰ Όπως για παράδειγμα, το πείραμα του Moskowitz (1996) που δείχνει ότι η επιρροή μιας μειονοτικής πηγής μειώνεται όταν η θέση της αποδίδεται στο προσωπικό της συμφέρον ή το πείραμα των Bohner et al. (1996) που δείχνει ότι η μειονοτική επιρροή αυξάνεται όταν θεωρείται ότι η θέση της έχει έρεισμα στην εξωτερική πραγματικότητα, δέκα και πλέον χρόνια μετά τα πειράματα των Mugny, Perez και Papastamou καταλήγουν στα ίδια συμπεράσματα χρησιμοποιώντας εντούτοις μια πιο “κλασική” οπτική, που αναφέρεται στις αιτιακές αποδόσεις, που ενεργοποιεί η μειονοτική συμπεριφορά.

⁵¹ Αν θεωρήσουμε ότι, όπως κάθε κοινωνική αλληλεπίδραση, η επιστημονική δραστηριότητα διεξάγεται ως διάλογος, όπου τίθενται αξιώσεις εγκυρότητας με διακύβευμα το μονοπώλιο της έγκυρης εξήγησης.

εξηγήσεων αλλά και για τη συνεισφορά της Κοινωνικής Ψυχολογίας σε θεμελιώδη ερωτήματα για τη λειτουργία του κοινωνικού υποκειμένου και την κοινωνική παραγωγή του νοήματος.

